

FRANCESC BORJA MOLL
à l'espill, ny

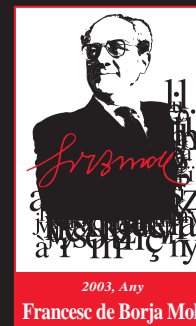

GOVERN DE LES ILLES BALEARS
Conselleria d'Educació i Cultura

Antoni I. Alomar

LÍNIA DIRECTA

XV

francesc de borja moll

LÍNIA DIRECTA

XV

Antoni I. Alomar

Palma
2003

Aquests articles foren publicats al *Diario de Mallorca* amb el suport de l'Obra Cultural Balear.

© del text: Antoni I. Alomar, 2003.

© de l'edició: Conselleria d'Educació i Cultura, Direcció General de Política Lingüística.

Producció: Produccions Estelroig. C/ de l'Ermità, 17. 07240 Sant Joan.

Dipòsit Legal: PM .

Presentació

La secció periodística Línia Directa amb la Campanya de Normalització Lingüística, apareguda setmanalment al *Diario de Mallorca*, i mig any al *Dia 16 de Baleares*, per la seva durada de set anys i mig, entre el juny de 1991 i el novembre de 1998, ha estat l'esforç més constant de divulgació sobre la llengua catalana i la normalització del seu ús fet a la premsa de les Balears. Com se sap, la publicació aparegué per iniciativa de la senyora Aina Moll i Marquès, exdirectora general de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, com a coordinadora de la Campanya de normalització lingüística constituïda per l'Acord Interinstitucional que va precedir la direcció general de Política Lingüística del Govern Balear, i hi participaren també Joan Albert Villaverde, fins al març de 1992, Antoni I. Alomar des del juliol del mateix any fins al final, i Cèlia Riba del març a l'agost de 1994. Aquell esforç divulgatiu es complementà amb la publicació en llibret, cada mig any, dels articles. Aquell Acord Institucional, però, s'esvàí quan encara no havien acabat d'aparèixer en llibret tots els articles publicats, i continuà la secció divulgativa, a costa i despeses de l'Obra Cultural Balear i del *Diario de Mallorca*, i els nous articles tampoc no es pogueren recollir en llibret.

Ara, en una nova etapa del procés de normalització lingüística, s'ha considerat convenient posar a disposició dels interessats tots els articles. Aquesta edició s'inclou entre les iniciatives que formen part de l'Any Francesc de B. Moll. L'avinentesa no podria ser més bona, tenint en compte la tasca pedagògica de Moll, seguint les petges de les *Converses Filològiques* de Pompeu Fabra, mitjançant una llarga sèrie d'articles publicats al *Correo Catalán*, de Barcelona des del novembre de 1962 fins al juliol de 1965, molts d'ells amb les grapes de la censura franquista, i amb la seva col·laboració en la històrica secció «La Columna de Foc» a *Última Hora*, als darrers anys de la dictadura, a més de molt articles i moltes actuacions a favor de la divulgació de la nostra llengua i cultura a través d'altres mitjans.

Amb motiu d'aquest aniversari, Antoni I. Alomar, autor de la major part dels articles de la segona etapa, n'ha fet una tria i preparat l'edició amb unes notes que n'augmentaran la utilitat, juntament amb un índex temàtic en el darrer volum, on es pot veure la varietat de temes (fonètica, ortografia, morfologia, lèxic, història, cultura, normalització lingüística, legislació, sociolingüística i unitat de la llengua).

Damià Pons i Pons
Conseller d'Educació i Cultura

I

Rebombori, mon pare, bullir

Una consulta que ens fan es refereix al motiu per què unes expressions familiarment pronunciades *mun pare* i *mu mare* s'han d'escriure *mon pare* i *ma mare*.

Mon davant *pare* es converteix en *mun* en l'expressió col·loquial, perquè la *o* es troba entre dos sons de *ema* (de fet es diu *mumpare*). Però, abans de dir *mun pare*, es va dir *mo mare* (amb *o*) i després, per analogia amb la *u* de *mun*, la gent va canviar la vocal de *mo* en una *u* davant *mare*, afavorit perquè aquesta paraula comença també per *ema*.

Familiarment, és admissible aquesta pronunciació, encara que a la llengua escrita, sempre més formal, convé usar les formes originals i tradicionals *mon* (com *ton* i *son*) i *ma* (com *ta* i *sa*).

Aquest tancament de la *o* de *mon* en *u* també es produeix als altres possessius àtons fora de Mallorca a l'àrea del català oriental, on, per tant, es diu *mun* (*pare*), *tun* (*germà*), *sun* (*cosí*), *mus* (*pares*), *tus* (*oncles*) i *sus* (*nebots*).

Naturalment, fins que es prohibiren els testaments en català, l'any 1862, ningú no va escriure mai *mun* davant *pare* ni *mu* amb *mare*, perquè la llengua escrita demana un estil formal i encara més les escriptures i testaments i si escrivien i deien «mon oncle» i «ma tia», no veien cap motiu per no escriure també «mon pare» i «ma mare» encara que familiarment ja no ho pronunciassin així.¹

¹ Vegeu diferents exemples d'usos dels possessius àtons amb noms de parentiu, alguns dels quals ara duen possessiu tònic amb article: «ma mare» (1823), ARM, 20, 128v, «me mare» (1810), ARM, P, S-1625, f. 177r; «mos fills», «me cuñada», «me tia» (1779), ARM, P, R-1167, f. 38r; «me àvia» (1809), ARM, P, S-1625, f. 163r; «mon avi», «mon oncle» (1637), ARM, P, S-440, f. 229r; «señors mos onclos» (1779), ARM, P, R-1167, f. 38r; «mos neboders» (1695), ARM, P, P-1123, f. 53v (n'està ple el *Dietari del Dr. Fiol*, BSAL XXII i XXIII). A partir de les formes àtones acabades en *-on* encreuades amb *nostro* i *vostro*, i ajudat pel fet que tant les formes àtones com les tòniques coincidien a fer el femení en *-es*, i el plural en *-os* (*nostros*, *vostros*) es varen crear *nòstron* i *vòstron*: «nòstron fill» (1809), ARM, P, S-1625, f. 163r; «nòstron avi», «onclo» (1759), ARM, P, S-1405, f. 104r; «vòstron ús» (1755), ARM, P, S-1405 f. 36v; «nòstron treball» (1662), ARM, P, P-1032, f. 55r (cal tenir en compte que *meva*, *teva* i *seva* i els seus plurars, també són analògics de *meu*, *teu* i *seu*, contra les formes primeres *mia*, *tua*, *sua* i els seus plurals. La desaparició de l'ús corrent dels possessius àtons si no es combinaven amb noms de parentiu va provocar la desaparició d'aquestes formes analògiques de possessiu. Una altra forma de possessiu usada amb noms de parentiu era el de diferents posseïdors: «llur nebot» (1605), ARM, P, F-575, f. 180r. En el cas del fill que s'esperava es parlava de *prenyat*: «fas hereu meu universal lo prenyat que aporta are sia mascle are sia femella» (1619), ARM, P, M-1411, f. 216r. «fas e instituesch hereu meu universal lo prenyat del qual lo die de vuy està prenyada dita muller mia» (1653), ARM, P, A-607, f. 275r.

Mun per *mon* és un dels pocs casos que trobam conservats al mallorquí de tancament de la *o* àtona en *u* per mor del context, per les consonats amb què està en contacte la *o*, com a *morter, rebombori, tombet, cobert, Buades*, etc. (i antigament a *poal, somera*, etc.); i com a *molí, comú, pogut, sortir*, on la *u* o *i* (vocals tancades) d'una síl·laba posterior tanquen la *o* en *u*.²

Però hi ha casos a Mallorca de tancament no afavorit pel context. Aquests casos són una prova que el procés de tancament de la *o* en *u* s'havia començat a difondre a totes les Balears a qualsevol *o* àtona, però a la major part de Mallorca es va estroncar, s'aturà.

A les Balears, aquest tancament només s'ha fet general a la vall de Sóller (pel seu aïllament geogràfic, reforçat posteriorment per la influència del francès que també tanca la *o*), a Menorca i Eivissa, i fora de les Illes, a la Catalunya oriental i a l'Alguer. Parcialment, a Deià (per proximitat amb Sóller) i, a fi de paraula, a Capdepera (afavorit antany per les relacions amb Menorca que eren més fàcils per mar que amb la resta de l'illa), Son Servera, etc.³

Com sempre que es produeix una reacció contra un canvi, no se sol aturar als casos a què s'hauria de limitar sinó que, abusivament, sol anar més enllà i aleshores apareixen allò que es diuen *ultracorreccions*, correccions per excés. Les ultracorreccions del tancament de la *o* àtona en *u* són, per tant, una altra prova de l'existència d'un procés de canvi de *o* àtona en *u* avortat.

Fora dels principals nuclis de població de Mallorca es conserven les pronunciacions *cusir, cunill, ratulí, cumú*, etc., amb *o* tancada en *u* davant síl·laba amb *u* o *i*, tòniques o àtones, segons la manera tradicional més antiga en mallorquí, i en català en general.⁴

² «pual» (1437), ARM, P-2473, f. 74v; «una trompa de tuçar» (1466), ARM, I-2574, f. 76r; «cuscósó» (1496), ARM, P-451, f. 37v (ultracorrecció de «cuscussó»); «un arch ab sa rutlanera» (1499), ARM, S-609, f. 18r; «hun ponxor dins una beyna ab sa guospa de stany» (1485), ARM, P, S-317, f. 130v. «açauada» (1480), ARM, P, T-855, f. 97v. «muixell» (Diccionari Figuera, p. 384), Burneta (Morneta), Aina Lesenne, *Canamunt i Canavall*, p. 103; «rugai» (rogall) *La Roqueta*, 14, p. 2, 1887. Uns altres casos són *orxella, canyom*...

³ Antoni Maria Alcover a principi del segle XX citava Artà, Capdepera, Son Servera, Costitx, Caimari, Deià, Estellencs, i «la gent vella de l'Arraval de Maria», encara que no sabem si avui en dia es manté; vegeu *Una mica de dialectologia catalana*, BDLC XIV, p. 235.

⁴ Segons Antoni M. Alcover «dins les Balears no hi ha altres pobles que mantinguin sempre inalterable la *o* àtona que Palma, S'Arracó, Inca, Mancor, Campanet, Búger, Sa Pobla, Pollensa, Alcúdia, Sineu, Manacor, St. Llorens des Cardassar», *ibid*.

Però a les altres bandes de l'illa no tan sols trobam *cosir, conill, comú*, on antigament havien dit *cusir, cunill i cumú*, sinó que també s'hi pronuncien amb *o* paraules que només són correctes amb *u*, perquè mai ni enlloc no havien tengut *o*: *fogir, *bollir, *gronyir, *ponyir, *monyir, *croixir, *homit, *homitat, *mostii, etc.⁵- (26/05/98).

II La lletra hac (h)

Una consulta rebuda es refereix a la lletra hac (*h*). La consulta no és estranya, sobretot tenint en compte que ve d'una persona que s'ha identificat com «un matemàtic». Com veurem, la lletra *h* no té cap utilitat i ja hi ha hagut altres persones de pensament preeminentment racional que han proposat, com el nostre interlocutor, d'eliminar-la. Recordem, però, que la hac encara hi és i que és una falta no escriure-la quan pertoca.

La lletra *h* és muda en la majoria de casos en català i s'hi usa per tradició en paraules que en llatí tenien *h* i en grec un so aspirat. N'hi ha tres excepcions, d'origen modern, en què la *h* té un altre origen i/o es pronuncia: 1) per representar el so de la rialla o altres sons no lingüístics i onomatopeies, sobretot en els còmics (*ehem; ha, ha; hi hi*); 2) representant una aspiració en mots d'altres idiomes, neologismes o noms propis (*hall, holding, Hegel...*); 3) amb valor diacrític per a representar les interjeccions *ah, oh, etc.*, per a distingir-les de *a, o...*

La tradició de l'ús de la *h* muda ve de la imitació de la *h* de paraules llatines i aquest ús al principi depenia del coneixement del llatí que tenia la persona que escrivia. Modernament l'ús de la *h* segons l'origen llatí s'ha fixat en els diccionaris.

Una cosa bona és que la *h* muda del català també era muda en llatí. En llatí, però, primitivament havia representat un so aspirat. A l'època de Ciceró ja feia temps que l'aspiració havia desaparegut en llatí i per esnobisme entre la classe alta es va voler restaurar la seva pronunciació, amb el resultat que, per ignorància, es varen produir moltes confusions (com en l'anglès actual, on de vegades llegeixen amb un so aspirat la *h* inicial de paraules llatines que hauria de ser muda).

⁵ També *gobia (*La Roqueta*, 30, p. 3, 1887), *Gostí, *Lloís i *Llovís, *Llocià, *Jolià, *Poríssima, *municipal, en registres més vulgars... Referent a *bullir*, hi ha qui diu que la forma etimològica és *bullir*.

En l'occità de Gascunya i la Vall d'Aran existeix un so aspirat representat per *h* (*hart*, *huelha*, *hèit*), procedent d'una *f* inicial llatina conservada en la resta de l'occità (*fart*, *fuèlha*, *fait*) i en les altres llengües romàniques fora del castellà (català *fart*, *fulla*, *fet*; portuguès *farto*, *folha*, *feito*; francès *feuille*, *fait*; italià *foglia*, *fatto*; romanès *foaie*, *facut*).

En castellà aquesta aspiració procedent d'una *f* inicial llatina també va existir i va desaparèixer després del segle XVII, però s'ha conservat la seva representació gràfica amb una *h* muda (identificable perquè en les llengües germanes i en llatí correspon, doncs, a una *f*: *harto*, *hoja*, *hecho*). Fins i tot n'han quedat restes en la pronunciació regional i en el castellà estàndard en algunes paraules d'origen popular (*juerga*, *jolgorio*, *jalear*, relacionades amb *huelga*, *holgar*, *hala!*).

Els qui rebutgen l'ús de la *h* en català per inútil haurien de recordar que hi ha llengües, com el francès i l'anglès, que fan un ús encara més gran de la *h*, concretament en els dígrafs (parelles de lletres que representen un sol so) *ph*, *th*, *rh*, usats per representar el so de *f*, *t* i *r* en paraules d'origen grec (per exemple, en l'anglès *hermaphrodite*, *rhinoceros*, *theatre*). Quan es va fixar l'ortografia del català modern es va decidir suprimir aquests dígrafs, que tenien un cert ús.¹

En la fixació de l'ortografia del català modern, també es varen suprimir molts més usos de la *h*. A la darrereria de l'edat mitjana s'havia produït en català un augment de l'ús de la *h* no procedent del llatí, per exemple per a indicar un hiat, és a dir, que dues vocals contigües es pronuncien separades: *rahim* o *raym* (raïm), *juhí* o *juy*, *rahó*, *vehina*, etc. (amb una de les funcions, doncs, de la dièresi i l'accent actuals). Aquests usos de la *h* varen arribar a ser tan exagerats i caòtics que un dels objectius de la reforma ortogràfica moderna va ser limitar-los.²

Un altre ús de la *h* que es va limitar per lògica va ser en el dígraf *ch* usat a fi de paraula amb valor de *k*. Aquest dígraf, com se sap, ara només s'admet en els cognoms (*Vich*, *March*, etc.), però no en els topònims. Aquesta *ch* final tenia tradició però era una innovació del segle XIV, ja que Llull no l'usava.

També s'ha emprat la *h* com a diacrític, per exemple per a distingir la paraula *chor* ('lloc on es canta o grup de cantadors') de *cor* ('òrgan del cos') però hem vist que només s'admet a *ah*, *oh*, *eh*...

¹ Vegeu l'article de dia 25 de març de 1996 dedicat als noms Elisabet i Caterina, antigament amb *h*, Elisabèth i Catherina, com també Anthoni, Barhomeu...

² P. Fabra, *La llengua catalana i la seva normalització*, MOLC 28, p. 23, 115; *Converses filològiques* I, núm. 247, El Punt/EDHASA, Barcelona, 1983, p. 246-247. Mila Segarra, *Història de la normativa catalana*, Barcelona, 1985, p. 37-40.

Així, un dels criteris ortogràfics del creador de la normativa del català modern, l'enginyer i lingüista Pompeu Fabra, va ser modernitzar-la i simplificar-la, llevant-hi les grafies que no tenguessin correspondència amb un so, per tant la *h* i la *y*. De fet Fabra volia eliminar fins i tot la *h* d'origen llatí i ho va defensar fins a l'aprovació de les Normes Ortogràfiques.

L'italià havia suprimit la lletra *h* i només la deixà, com el romanès, per formar els dígrafs *gh* i *ch* davant *e*, *i*, corresponents als nostres *gu* i *qu*. Però la majoria de llengües romàniques mantenen la *h* llatina i té tradició en català; per això finalment Fabra no va poder convèncer els altres membres de la comissió de l'Institut d'Estudis Catalans que redactà l'ortografia i ell hi renuncià a canvi de millores com suprimir els dígrafs *ph*, *rh*, *th*.

Ara bé, l'ús de la *h* llatina o per a representar l'aspiració grega en les llengües romàniques no sempre és coherent, ja que no totes aquestes llengües l'apliquen a les mateixes paraules. Hi ha una sèrie de mots que en català duen *h* com en llatí o amb aspiració en grec i que no en duen en castellà: *ahir*, *filharmònic*, *ham*, *harmonia*, *harmònic*, *harpa*, *hissar*, *hivern*, *subhasta*, *subtrahend*. I el castellà també té usos de la *h* que no deriven del llatí, *hombro*, per exemple.

També hi ha casos que en català, d'acord amb l'origen, no duen *h* i en canvi en castellà sí: *coet* (de *coa*), *orfe*, *os*, *ou*. També hi ha casos en català que haurien de tenir *h* com en llatí i en canvi no en tenen: *avui* (però *hui*), *Joan*, *ordi*, *orxata* (a través del mossàrab). En les paraules que no són d'origen llatí, també hi ha diferències entre les llengües: *cacauet*.

Pel que fa a la forma de la lletra *h*, cal dir que en llatí procedeix del grec. Concretament, la *h* ve de la majúscula de la lletra anomenada *eta* (*H*) i el motiu és que en grec la *eta* també s'usava per representar una aspiració. Del grec procedeix també l'alfabet ciríl·lic (usat pel rus, el búlgar, el serbocroat de Sèrbia i l'ucraïnès) i per això hi ha la lletra *H*, encara que sigui amb el valor de la nostra *n*.-(02/06/98).

III

Pebre verd, pebre vermell

Una consulta es refereix al nom d'una espècia coent amb forma de perdigons verds usada a salses, el *pebre verd* i a la confusió del seu nom amb el d'un producte d'horta que són els *pebres verds*.

Aquesta confusió procedeix de l'arribada de noves plantes i animals d'Amèrica. Com veurem més envant, va ser corrent que la nova realitat rebés noms diferents segons el lloc (recordem el cas de l'*indi*, el *blat de les Índies* i de la *patata*).

Abans del descobriment d'Amèrica aquí es coneixia una espècia picant anomenada *pebre*. Aquest producte era conegut ja a l'Imperi Romà, com indica el fet que el seu nom sigui d'origen llatí. L'espècia, però, s'importava de l'Orient.

El nom llatí d'aquesta espècia era PIPER i procedia de l'Índia, com el mateix producte. De fet en l'antiga llengua de cultura de l'Índia, el sànscrit, el pebre es deia *pippali*. Però així com la paraula llatina era importada, en sànscrit també procedia d'un altre idioma, tal vegada anterior a l'arribada del sànscrit a l'Índia.

Del nom llatí ve no sols el nom català del pebre sinó també el d'altres llengües neollatines (occità *pebre*, francès *poivre*, italià *pepe*). I també el d'algunes llengües germàniques, com l'anglès *pepper* i l'alemany *Pfeffer*. En canvi, el castellà *pimienta* és germà del català *pigment* i no de *pebre*.¹

El pebre consisteix en unes llavors esfèriques petites. Tradicionalment es consumia sec, que era com arribava després d'un llarg viatge, i molt (l'anomenat *pebre negre*). Modernament, gràcies a les facilitats de transport, el pebre ja arriba verd, i per això s'anomena *pebre verd*, usat com a ingredient de salses. Aquest nom de *pebre verd* ja hem vist que era el motiu de la consulta que atenem.

Abans de continuar, hem de parlar de la primera aplicació del nom de l'espècia coent a diferents bolets coents. Concretament, a part de la Catalunya occidental trobam que diuen *pebrot* a una casta de bolet coent d'aspecte semblant a l'esclata-sang. A Catalunya també es diu *pebràs* una altra casta de bolet comestible coent. Possiblement d'allà prové el fet que a Eivissa diguin *pebràs* als bolets que a Mallorca es diuen *esclata-sangs* i a Catalunya *rovellons* (pel color de rovell) i a Menorca, *pebrada* a un bolet diferent.

Tornant als productes americans, en va arribar un d'origen tropical que tenia gust picant i per això va rebre el nom de l'espècia ja coneguda. És l'anomenat, tant el coent com el dolç, *pebre bord* per distingir-lo de l'anterior, dit des d'aleshores *pebre bo* (també es deia *pebre bord* al gengibre).

La pols d'un casta vermella dels nous pebres, usada, per exemple, a la sobrassada, s'anomenà *pebre vermell*, *pebre roig* a la Catalunya occidental i al País Valencià i *pebràs* a Muro de Mallorca. De la novetat de fer una espècia

¹ En català hi ha un altre mot relacionat: *orpiment*.

molent un fruit de l'horta anomenat *pebre* ve el nom *pebre de fer pebre*, usat a Sant Joan (Mallorca).

A Mallorca, a Menorca i a l'Empordà el nom de *pebre*, donat primer al fruit coent procedent d'Amèrica, s'aplicà després a la varietat que no era coent, la qual segons el color rep noms diferents (*pebre vermell*, *pebre verd*, d'aquí la confusió amb l'espècia verda, *pebre vidriat*, etc.). A Eivissa, i al País Valencià en canvi, es diu *pebrera*. Per la seva mida grossa en comparació amb la del pebre coent, a Catalunya al fruit de l'hortalissa li diuen *pebrot*, però *pebrina* al Camp de Tarragona i al Priorat.

Quan *pebre* tot sol s'identificà amb un producte no coent, aleshores el producte coent se n'hagué de distingir anomenant-lo *pebre coent* (o *pebre de cirereta* o *de banyeta*, segons la forma o el color).

El nom de la planta que produeix tant l'espècia com l'hortalissa és *pebrer* o *pebrer negre*. Un arbre de jardí que fa un fruit semblant a l'espècia anonemada pebre es diu *pebreboner* (i a Catalunya *pebrer*). En els llocs on s'ha creat un derivat de *pebre* per anomenar el nou producte d'origen americà, el nom de la planta s'ha fet derivar d'aquest nou nom: *pebroter*, *pebrotera*, *pebrera*.

Per distingir l'espècia no seca de color verd de l'hortalissa de color verd, així com el condiment anomenat *pebre vermell* de l'hortalissa de color vermell, la solució és fàcil a Mallorca i Menorca (a les altres bandes diuen *pebrot*, *pebrera* o *pebrina* a l'hortalissa i *pebre* a l'espècia): aquí l'hortalissa com a ingredient s'hauria d'anomenar en plural, *pebres verds* i *pebres vermells*, i en singular l'espècia, *pebre verd*, o el pigment, *pebre vermell*.

El motiu és que l'espècia i el condiment en pols es venen a pes (com en el cas dels cereals, de la farina, etc.). En tot cas es pot distingir entre «un pebre verd i un de vermell», «tres grans de pebre verd» i «cent grams de pebre vermell».

Finalment, recordem que la pronunciació **prebe* és pròpia del llenguatge informal (no exclusiva de Mallorca, ja que en el Priorat se sent dir **preve*). És el mateix cas de **pradí*, **preda*, **probe*, **prodir*, **prende* per *padrí*, *pedra*, *pobre*, *podrir*, *pendre* o *prendre*. Al costat d'*espècia* s'hauria de poder usar la variant *espícia*, com en lloc de *bèstia* es pot dir *bístia* en el sentit d'animal de càrrega.- (09/06/98).

IV

La unitat de la llengua segons Valor i Moll

Fa una setmana, la Universitat de les Illes Balears va celebrar l'acte públic de proclamació com a doctor «honoris causa» del valencià Enric Valor, gramàtic, difusor popular de la normativa i novel·lista. L'acte es va celebrar a la Universitat de València, per la precària salut i l'edat del nou doctor, que ha de fer els 87 anys, i va ser presidit pel rector de la nostra Universitat i pel de la de València, amb la presència dels rectors d'altres universitats de llengua catalana, i va servir perquè la màxima institució acadèmica reivindicàs la independència universitària i de la ciència a l'hora de proclamar la unitat de la llengua del País Valencià, de les Balears i de Catalunya.

Les relacions d'Enric Valor amb les Balears fins ara havien estat indirectes, pel seu naixement a la regió valenciana repoblada el segle XVII amb mallorquins, com a deixeble de Manuel Sanchis Guarner, que va estar a Mallorca després de la guerra d'Espanya i hi va deixar una influència ben positiva, i, sobretot, pel vincle cultural i lingüístic.

En l'acte de proclamació, Enric Valor va dir unes paraules importants per a les Balears, encara que es referíssin al País Valencià. Va proclamar que el valencià culte actual era la continuació del català del Segle d'Or de la literatura catalana. I va recordar les paraules del pare de la normativa del català contemporani, Pompeu Fabra, que els valencians per crear la seva llengua culta i general moderna només havien de depurar el seu llenguatge de castellanismes, prenent com a model els seus escriptors clàssics, perquè així convergíren amb el llenguatge culte de les Balears i de Catalunya.¹

F. de B. Moll ja havia dit que «cada dialecte té les seves bones qualitats, que cal aprofitar per enriquir la llengua general; i cadascun té també els seus defectes, els excessos de diferenciació, que cal sacrificar davant les formes tradicionals que representen el punt de convergència de totes les varietats dialectals».²

¹ P. Fabra, «La tasca dels escriptors valencians i balears (1920)», dins *La llengua catalana i la seva normalització*, MOLC 28, Barcelona, 1980, p. 147-148.

² F. de B. Moll, «Pompeu Fabra, restaurador del català literari (1968)», dins *L'home per la paraula*, Palma, 1974, p. 109. Moll també va dir que «la unificació no ha de consistir tant en l'existència d'una manera única d'expressar cada concepte, com en la d'una capacitat similar d'adaptació, en totes les regions, per a les formes i paraules pròpies d'altres comerques; (...) És a dir, el dia que un mallorquí o un valencià no trobin estranys els mots barcelonins i que els catalans del Principat considerin com a

A continuació, Valor va expressar la seva gran preocupació per la responsabilitat de les autoritats valencianes en la situació de confusió sobre el valencià i va dir que tenia com a objectiu de fer desaparèixer del País Valencià la que va anomenar amorosament diverses vegades «la bella llengua catalana».

Valor, recordant Joan Fuster, va denunciar el canvi de tàctica contra el català dels qui de 300 anys ençà de bades l'han volgut fer desaparèixer i que van dient que l'estimen, però el volen separar de la resta de l'idioma i, girant l'esquena al valencià clàssic, el volen convertir en un llenguatge degenerat, ple de castellanismes, una llengua que ningú no voldria parlar (com de fet no la parlen molts d'aquests que cínicament es proclamen els seus defensors).

Enric Valor aquí va fer, des del punt de vista d'un escriptor que estima la seva llengua com a principal instrument de treball, una descripció del territori valencià de llengua catalana, allargassat i molt prim al mig, i per tant poc extens i amb poca població (encara que superior a la de la zona castellana del País Valencià). Valor volia fer veure que la intenció de separar el valencià de la resta de l'idioma era fer inviable, encara que només fos per qüestions de mercat, la seva recuperació davant el castellà.

Valor és l'autor de la primera gramàtica publicada al País Valencià amb el nom unitari de la llengua: *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià* (1977). En usar aquest títol, però, seguia l'exemple de Francesc de B. Moll en la seva *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears* (1968). La gramàtica de Moll era la segona versió dels *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors balears* (1937), que havia escrit perquè «les gramàtiques publicades a Catalunya (...) pateixen del defecte de no tenir gaire en compte les bones condicions d'algunes particularitats del mallorquí». Més envant hi deia, continuant les paraules que hem reproduït més amunt, que «la llengua literària no s'ha de formar necessàriament pel predomini complet d'un dialecte damunt els altres, sinó per la generosa cooperació de tots».

Vicent Pitarch, membre valencià de l'Institut d'Estudis Catalans, en el pròleg de la gramàtica de Valor citada, hi destaca l'ús del nom unitari de la llengua, que Valor ja havia usat en la versió original en castellà. I Pitarch hi afegeix unes paraules importants per a les Balears: «"Valencià" / "català", presos com a alternatives mútuament excloents, constitueixen un dilema fals; més que fals, sovint tendenciosos i, sense cap dubte, avui explotat per una colla d'individus que,

propis els vocables i formes vinguts de les regions més allunyades, podem dir que la unificació és un fet», «Els dialectes i la llengua catalana», dins *Materials de divulgació filològica*, UIB, 1983, p. 47.

si en alguna aventura estan interessats, és en la d'entrebancar, amb totes les seves forces, la dinàmica popular de normalitat idiomàtica. Una llengua no es normalitza, és cert, per la màgia de cap nom; ara, una llengua com la dels valencians no té viabilitat de normalitzar-se si se la disgrega del seu espai geogràfic propi (...).»³

Encara continua Pitarch dient, referint-se a l'obra de Valor i en la mateixa línia de la de Francesc de B. Moll, amb unes paraules que importen també als balears, que «l'idioma és aventura i patrimoni comunitari, però alhora compromís i responsabilitat solidària de cadascun dels grups i individus de la comunitat. Aquest principi, tan contundent, sovint és ignorat o desenfocat entre nosaltres. I així no és difícil de trobar-nos amb prejudicis com ara el d'una hipotètica preexcel·lència del català del Principat de Catalunya sobre el de la resta del domini lingüístic; per la mateixa raó, a l'hora de sancionar la "correcció" o "bondat" de pautes lingüístiques, fàcilment hom incorre en la mania d'infravalorar les formes no genuïnes del Principat. Pel que a les llengües respecta, la paternitat o procedència no confereix cap mena de patent de validesa. En principi, els lingüistes illencs i valencians es troben en condicions de privilegi per a donar-li, a la catalanitat, la seva dimensió exacta; aquesta és una de llurs grans responsabilitats».- (16/06/98).

V

Les Balears i l'Índia

El primer diccionari sànscrit-català va envant gràcies a la tasca del seu autor, Òscar Pujol, amb la col·laboració del departament de Filologia Catalana de la UIB. A la majoria li deu semblar una obra exòtica, sobretot pel desconeixement de la importància del sànscrit i de la seva literatura (més extensa que la grega i la llatina juntes).

Les relacions de les Balears amb l'Índia no són de suara, per no recordar que el català i el sànscrit formen part de la família de llengües indoeuropees. Les nostres primeres relacions amb l'Índia foren a través de Roma (recordem l'origen indi de l'espècia dita *pebre* i del seu nom en llatí). A l'època medieval continuaren gràcies a les relacions amb l'Islam, transmissor no sols del llegat de la cultura grega clàssica sinó també d'aportacions culturals de l'Índia.

³ E. Valor, *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*, València, 1977, p. 7.

L'aportació oriental en l'obra de Ramon Llull, a través de l'àrab, és fonamental. L'orientalista balear Joan Mascaró i Fornés va comparar fragments del *Llibre d'Amic e Amat* de Ramon Llull amb fragments de dues obres clàssiques de l'Índia, el *Bhagavad Gita* i el *Dhammapada* i arribà a la conclusió que «un estudi de l'obra completa acompanyada de fonts sànscrites i llurs traduccions aràbigues, i originals aràbics, ens podrà permetre algun dia conèixer l'influència oriental en Ramon Llull».¹

Mascaró també recordà l'origen sànscrit d'una falla del *Llibre de les Bèsties* de Llull, arribada a través de l'àrab *Calila i Dimna* (i hi hauria pogut afegir *La disputa de l'ase* d'Antelm Turmeda). La seva conclusió va ser que «el cas de les traduccions de les faules orientals és tal vegada el més interessant de transmissió literària que coneixem». L'estudi de Josep A. Grimalt de les rondalles recollides per A.M. Alcover ens ha mostrat més influències de l'Índia.²

La influència de l'Índia a les Balears arribava a l'edat mitjana sobretot per la ruta de les espècies. De fet, el comerç va ser l'origen de la millor escola de cartografia de l'època, la balear, especialitzada en cartes de navegar. Aquests mapes, d'ús universal i escrits en català, són una mostra de la categoria de la nostra llengua a l'època i resumeixen els immensos coneixements de l'època.

No és cap casualitat que els millors cartògrafs i constructors d'astrolabis fossin jueus balears. No ho és per mor de la nostra situació geogràfica i perquè els jueus tenien molt bones relacions internacionals, comercials i culturals. A més, presents a Mallorca des d'abans no sols de la conquesta catalana sinó de la musulmana, sabien l'àrab, la llengua de les rutes comercials que unien la Mediterrània i l'Índia. I encara més, hi havia colònies jueves relacionades i distribuïdes per Orient i Occident. Per això, a la millor obra de la nostra escola de cartografia, l'anomenat, per la seva llengua, *Atles català*, obra dels Cresques, hi apareixen no sols l'Índia sinó també la Xina.

I una de les comunitats jueves que pogué transmetre informació geogràfica de l'Índia fins a Mallorca era una de procedent de mallorquins establerts a l'Índia feia mil anys. Aquests jueus pareix que s'establiren l'any 379 de la nostra era a Cranganore, a la Costa de Malabar, al sud-oest de l'Índia. I, cosa admirable, els seus descendents encara serveixen el record de la nostra illa al cap de més de 1600 anys en forma de cançons de festes, noces, circumcisions, etc.³

¹ Joan Mascaró, «L'Orient i Ramon Llull», *La Nostra Terra*, 1934, p. 397-401.

² Mascaró, *obra citada*, p. 398.

³ Eva Alexandra Uchmany, «Los judíos de Cochín», *Papeles de la India*, Consejo Indio de Relaciones Culturales, vol. XXII (1993), núm. 4, p. 52-75. N'agraesc la informació al Dr. Òscar Pujol.

A cartes comercials del segle X al XIII de jueus mercaders d'Alexandria, alguns d'una gran cultura, entre ells metges notables, es parla contínuament de les seves relacions comercials i intel·lectuals amb els jueus de Mallorca. I aquests jueus d'Egipte tenien relacions amb diverses poblacions de l'Índia, entre elles Cranganore. Aquests documents fan molt versemblant per a la historiadora Eva A. Uchmany l'origen mallorquí d'aquestes persones. Ara bé, cal dir que no havien estat els primers jueus a establir-se en aquella zona, perquè, ja en temps de Salomó, Israel i l'Índia havien tengut relacions (la paraula de la Bíblia corresponent al català *marfil* ve del sànscrit; i *moneia* i *pago*, del tamil).

La historiadora Uchmany especula també amb la possibilitat que hagués arribat a l'Índia a través de Mallorca un grup dels jueus que fugien de l'usurpador del califat de Còrdova Sulayman ibn al-Hakam al-Mustain, al qual s'havien oposat (en aquest cas, però, aquests jueus seria estrany que recordassin Mallorca ja que no hauria estat la seva pàtria, sinó una etapa del seu camí).

La llengua dels jueus indis d'origen mallorquí és el *malaialam*, un idioma sense relació amb el sànscrit i parlat per uns 18 milions de persones. Aquesta llengua indoeuropea té una relació amb Mallorca: és la llengua de les monges índies que viuen en el convent de Santa Elisabet i Sant Jeroni de Palma i en el de Sant Bartomeu d'Inca (les quals són un exemple per a molts, ja que han après el català de Mallorca).

En el nostre segle hem vist també l'aportació al coneixement de la cultura de l'Índia feta per Joan Mascaró i Fornés, que treballà a l'Índia i fou professor de sànscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona i traductor del sànscrit i del pali.

L'any 1935, Mascaró va publicar a Mallorca la traducció al català d'un capítol del *Bhagavadgita*, amb una introducció que presentava al nostre país la cultura índia. Exiliat a Anglaterra l'any 1936, va traduir diverses obres del sànscrit i el pali a l'anglès, que altri abocà al català. L'any 1983 va ser nomenat doctor honoris causa per la nostra universitat.⁴

Finalment cal citar un altre gran orientalista relacionat amb l'Índia i també doctor honoris causa de la UIB que és Raimon Pànikkar i Alemany.⁵ - (23/06/98).

⁴ Joan Mascaró (traductor), «Bhagavadgita. El poema del Senyor», *La Nostra Terra*, 1935, p. 422-428.

⁵ Sobre la literatura sànscrita, vegeu A. A. Macdonell, Motilal Banarsidass, *A history of Sanskrit Literature*, Delhi, 1990. Sobre el sànscrit, Michael Coulson, *Sanskrit. An introduction to the Classical Language*, Hodder and Stoughton, Oxford, 1985; T. Borrow, *The Sanskrit Language*, Faber and Faber, Londres, 1973.

VI

El nom de la Catalunya Nord (1)

Per què s'anomena Catalunya Nord la part de Catalunya que des de 1659 és de sobirania francesa? Vegem-ne, primer, els aspectes històrics.

Aquesta és una qüestió que ja es va plantejar indirectament en el segle passat quan els lingüistes es varen demanar per què el català es parla tant al nord com al sud dels Pirineus.¹ En el fons, el problema era que es donava importància a la frontera entre Espanya i França, oblidant que aquesta és del segle XVII. Els qui pensaven que el català havia nascut al sud, havien de justificar la seva presència al nord de la serralada, i al sud els qui pensaven que hi havia arribat del nord.

Actualment se sap que el català va néixer simultàniament a les dues bandes, perquè aquestes muntanyes cap a la banda de la Mediterrània mai no han estat cap obstacle per a la comunicació, sinó just al revés. I perquè, si el català hagués estat portat a una banda o a l'altra, haurien quedat restes de la llengua anterior i no n'hi ha. La conclusió principal és que si el català va formar-se al nord i al sud dels Pirineus és perquè hi havia un mateix poble, encara que el nom de Catalunya sigui més modern que la llengua.²

Respecte a l'inconvenient per a la catalanitat de la Catalunya del Nord que hagués pogut comportar la seva pertinença en el segle XIV a la Corona de Mallorca, cal dir que en aquell temps els súbdits dels reis de Mallorca i els del rei de la Catalunya del Sud es consideraven catalans a si mateixos. I els catalans del nord no s'hi han deixat de considerar mai.³

Per marcar la frontera de Catalunya pel nord, cal recordar que Catalunya és el fruit del procés d'unió, al voltant del Comtat de Barcelona, dels comtats formats pel regne franc en el territori que havia reconquerit als musulmans. Aleshores no hi havia una frontera entre Catalunya i Occitània ni tampoc entre la Gàl·lia i Hispània. Tots aquells comtats simplement formaven part de la monarquia franca, la qual ocupava gairebé tota l'Europa occidental.

¹ A. M. Badia, «El català, entre Gal·lo-Romània i Ibero-Romània», «Català i castellà», dins *Llengua i cultura als països catalans*, Ed. 62, Col. Llibres a l'abast, 19, Barcelona, 1972, p. 31-77.

² Germà Colón, *El lèxic català dins la Romània*, Universitat de València, València, 1993.

³ Vegeu A. I. Alomar, «La llengua catalana com a patrimoni de les Balears», dins *Actes del IV Congrés «El nostre patrimoni cultural: el català patrimoni de Mallorca»*, Societat Arqueològica Lul·liana, p. 23, n. 16.

Cal tenir en compte també que, en temps dels francs, les fronteres entre aquells comtats no eren gaire estables i que mostraven les relacions amb la Catalunya del Sud. Per exemple, els comtats de Cerdanya i Besalú eren d'una part i de l'altra de l'actual frontera francoespanyola i el comtat del Rosselló, al nord, sovint va estar unit al d'Empúries, al sud.

El procés d'aglutinació dels comtats catalans del nord dels Pirineus va començar l'any 1111, quan els comtats de Besalú, amb el Vallespir, el Ripollès, la Fenolleda i el Perapertusès, passaren, per extinció de la dinastia pròpia, a Ramon Berenguer III de Barcelona. I Ramon Berenguer el 1117 incorporà als seus territoris el comtat de Cerdanya, amb el Berguedà, el Conflent, el Capcir i el Donasà, per extinció de la dinastia cerdanà. El comtat del Rosselló va ser unit als territoris del comte de Barcelona, Alfons I, després de la mort del comte Girard II sense descendència (1172).⁴

Simultàniament, aquest procés d'unió al voltant de Barcelona continuà per terres occitanes i no s'acabà fins que Pere el Catòlic, pare de Jaume I, va morir defensant els seus súbdits occitans de la croada francesa i papal contra l'heretgia càtara. Només aleshores s'estabilitzà la frontera catalana del nord amb el territori occità en el moment que va estar ja sota poder francès. Jaume I i Lluís IX de França situaren la frontera a la serra de les Corberes, renunciant Jaume I als seus drets sobre els territoris de més al nord i l'est, llevat de Montpeller, l'Omerladès i el Carladès, que després formarien part de la Corona de Mallorca.⁵

Tornant a les fronteres, cal dir que la meridional de la Catalunya Nord no coincideix amb la francoespanyola actual. I que la varietat del català parlat a la Catalunya Nord no s'acaba en els Pirineus sinó que es mescla amb el català del sud a través d'una ampla faixa paral·lela al vessant meridional dels Pirineus que comprèn la part alta de l'Alt Empordà, de la Garrotxa, del Ripollès i la baixa de la Cerdanya. Aquesta zona de transició és una altra prova de la comunicació amb les terres del nord.⁶

Respecte a la frontera lingüística del nord, fins a l'establiment de la frontera a les Corberes, el català de la Catalunya del Nord tenia algunes característiques

⁴ Santiago Sobrequés, *Els grans comtes de Barcelona*, Biografies catalanes 2, p. 146-148, 161; *Els barons de Catalunya*, Biografies catalanes 3, p. 16.

⁵ L'acord de Jaume I amb Lluís és conegut com Tractat de Corbeil (que pren el nom d'una ciutat francesa); és significatiu que Jaume I a la seva Crònica no en parli.

⁶ *Gran Enciclopèdia Catalana* 4, Barcelona, 1973, p. 636. Part d'aquesta zona va pertànyer a la Corona de Mallorca.

occitanes. Ara bé, des de la fixació d'aquella frontera, es va anar desoccitanitzant. Només en queda la llengua de la Baixa Fenolleda, del Verdoble Mitjà i, sobretot, el parlar anomenat, *capcinès*, en el Capcir, amb un terç d'elements occitans.⁷

El 1244 es fixaren definitivament les fronteres de Catalunya: de Salses (a la Catalunya del Nord) al Cinca (a l'oest). El motiu va ser que en el testament de Jaume I fet el 1243, el rei deixava a l'infant Alfons Aragó i Lleida, l'infant Pere rebia Catalunya, i l'infant Jaume, el futur Jaume II de Mallorca, la resta. Llavors Catalunya protestà per la separació de Lleida i aleshores el rei va establir l'esmentada frontera.⁸ - (31/06/98).

VII

El nom de la Catalunya Nord (i 2)

Després d'haver comentat la història dels comtats del Capcir, del Conflent, del Rosselló i del Vallespir i per què la seva situació al nord dels Pirineus no ha estat cap obstacle perquè formassin part consubstancial del Principat de Catalunya des d'abans que tengués aquest nom, quan els països veïns en deien *Regne de Barcelona*, a mitjan segle XI, acabarem parlant del motiu del nom de *Catalunya Nord* o *del Nord* que rep actualment.¹

Com ja se sap, després de la mort de Jaume I, aquests comtats formaren part de la Corona de Mallorca fins a la seva reincorporació violenta a la Corona d'Aragó per Pere III, el 1344. Si bé les Balears des del segon testament de Jaume I fins al sisè i definitiu varen ser atribuïdes al que seria Jaume II de Mallorca.²

Respecte a la unió dels comtats catalans nord-pirinencs amb l'Estat Balear sota una mateixa corona, cal dir que Jaume I només la va preveure en el seu segon

⁷ Joan Veny, *Els parlars catalans*, Palma, 1982, p. 57-58, 72-73. Segons Joan Coromines, el capcinès actual «no és més que el rossellonès comú de l'Edat Mitjana», «l'actual Catalunya francesa formava una zona de transició suau entre els dos dominis lingüístics, si bé ja aleshores netament catalana», prefaci de J. Coromines a Ch. S. Maneikis - E. J. Neugaard, *Vides de sants rosselloneses*, Barcelona, 1977, p. XVI.

⁸ Ferran Soldevila, *Jaume I. Pere el Gran*, Biografies catalanes 5, p. 21.

¹ Ll. Planas - M. Biosca, *El petit llibre de Catalunya-Nord*, Edicions de l'Eriçó, Imprimerie du Capcir, Perpinyà, 1978.

² F. Soldevila, *Jaume I. Pere el Gran*, Biografies catalanes 5, p. 17, 21, 25, 26-27.

testament i en el sisè. I, respecte al segon, cal recordar que formaven l'herència de l'infant Jaume juntament amb l'Estat Valencià i els territoris occitans de la corona. De tota manera, les relacions entre la Catalunya Nord i les Balears en aquell període varen ser molt importants i positives. Aleshores Perpinyà va esdevenir com una rica república urbana d'estil italià. Però, la relació amb Mallorca venia d'abans: l'estrateg de la conquesta de Mallorca havia estat Nunyo (o Nunó) Sanç I de Rosselló-Cerdanya (en morir Nunó I, els seus territoris revertiren en Jaume I, nebot seu).

Els territoris catalans nord-pirinencs s'anomenaren sovint els *Comtats* des de la reincorporació a Catalunya fins a la seva cessió per la monarquia hispànica a la francesa, el 1659. L'ús d'aquest nom va ser afavorit perquè els comtats del Rosselló i la Cerdanya varen estar regits per una administració reial pròpia dins Catalunya des del temps de Jaume I i la varen mantenir dins la Corona de Mallorca (*Comtats* és, doncs, una reducció de «comtats de Rosselló i Cerdanya»: el Vallespir depenia del Rosselló; i el Conflent, de la Cerdanya).

Sobre aquest nom de *Comtats* i sobre l'administració pròpia a què es refereix, cal dir que no se'n pot deduir que es considerassin uns territoris a part de Catalunya. Ho demostra el fet que en els mapes del segle XVII, els *Comtats* apareguin sempre representats com a part del Principat de Catalunya.

Si es vol preservar de totes totes la identitat de la Catalunya del Nord davant la implacable i eficaç persecució francesa és evident que el nom *els Comtats* no hi ajuda, perquè és massa genèric i fa temps que es va deixar d'usar.

Més tradició té l'ús del nom del *Rosselló* com a nom unitari d'aquells territoris. Però al mateix temps és el nom d'un dels comtats i el seu ús suposa una marginació dels altres. Avui en dia aquesta marginació, juntament amb la necessitat de remarcar la catalanitat del territori, ha fet recular molt aquest nom i el de «dialecte *rossellonès*», substituït pel de «català *septentrional*». Hi deu haver influït el fet que l'administració francesa aplicàs el nom de *province du Roussillon* des del 1659 i després el de *Roussillon* a tot el territori català del nord i parli de la regió *Languedoc-Roussillon*, evitant així cap referència a Catalunya.

El departament francès de què forma part la Catalunya Nord, l'anomenat dels *Pyrenées-Orientales*, s'instaurà el 1790 i és evident que el seu nom tampoc no és adequat perquè, a part de la seva poca tradició, el seu origen francès i el fet que inclogui un territori occità (la Fenolleda llenguadociana), no fa tampoc referència a la pertinença a la Catalunya històrica.

També hi ha qui usa el nom de *Catalunya Francesa*. Aquest nom fa referència a la frontera que divideix Catalunya i es correspondria amb el de *Catalunya*

Espanyola, que ningú no usa al sud, perquè la Catalunya del Sud es considera la Catalunya per antonomàsia (impròpiament però comprensiblement, per les seves superiors extensió, demografia, economia i vida cultural). Per distingir, fent referència a la pertinença a un Estat o altre sí que pot ser útil afegir a *Catalunya* l'adjectiu *espanyola* o *francesa*, però hauria de ser usant-lo en minúscula per escrit i no com a nom del territori.

El nom que a la fi ha tengut més acceptació ha estat el de *Catalunya Nord* que conviu amb el de *Rosselló*. Abans s'havia proposat el de *Catalunya del Nord*, com es diu *Amèrica del Nord*, forma millor lingüísticament i, doncs, preferible. Però *Catalunya Nord*, més curta, s'ha generalitzat. Aquest nom pren com a punt de referència la frontera estatal que divideix Catalunya, el fet irrenunciable que, encara que sota sobirania francesa, les terres del nord formen part de la Catalunya històrica, cultural i lingüística i, sobretot, que els habitants d'aquest territori es consideren catalans.

Ja vàrem fer referència a l'arbitrarietat de la frontera hispanofrancesa, demostrada per la seva artificialitat, xapant fins i tot propietats. Per exemple, la frontera que divideix la Cerdanya en l'Alta Cerdanya i la Baixa Cerdanya, passa per un prat, un lloc sense muntanyes, i sense seguir, doncs, la carena dels Pirineus per si hi ha ningú que la consideri una frontera natural.

La frontera hispanofrancesa tampoc no segueix cap frontera «natural» a la banda mediterrània, perquè hi ha diferents serralades paral·leles, els Prepirineus, i així com la frontera passa per un lloc determinat hauria pogut passar per qualsevol altre. Igualment, al nord de la frontera hi ha la població de Llúvia, pertanyent a l'Estat espanyol per un error dels qui marcaren la frontera que varen establir prèviament el repartiment d'un determinat nombre de «pobles» i després es varen trobar que Llúvia tenia el títol de ciutat i, per tant, no podia ser francesa.- (07/07/98).

VIII

Més relacions amb l'Índia

Completarem avui les línies que vàrem dedicar a les relacions entre les Balears i l'Índia amb una referència a un altre orientalista mallorquí, el felanitxer Antoni Binimelis, l'obra del qual ha estat objecte d'un estudi de Gonçal López Nadal. També ens referirem a una comunitat d'origen indi present a les nostres Illes des del segle XVI, la gitana.

Pel que fa a Antoni Binimelis, encara que es llicencià a Madrid en estudis clàssics, la seva tesi de llicenciatura va ser sobre els estudis sobre l'Índia a Espanya i mes envant es llicencià en filosofia a la Universitat de Delhi, amb un tema indi. L'any 1963 obtingué el lectorat de castellà a la Universitat de Delhi i exercí a l'Índia tota la seva vida professional, fins a la seva mort, a Delhi, l'any 1983. A part de les dues tesis de llicenciatura que dedicà a temes indis i d'un estudi sobre la personificació dels fenòmens naturals en el clàssic indi *Rig Veda*, més aviat es dedicà a la literatura castellana, a part d'uns estudis sobre l'art musulmà a Espanya, l'art de Versalles i un tema de la Grècia clàssica, tornant als seus estudis inicials.

Sobre els gitanos i la seva relació amb les Balears, convé recordar que el seu origen és el nord-oest de l'Índia, com s'ha pogut demostrar comparant la seva llengua original amb les del nord de l'Índia. La seva llengua, a més, pertany a la gran família que engloba la majoria de llengües d'Europa, del nord de l'Índia i de la zona intermèdia de Pèrsia, la família indoeuropea o indoària. Aquest parentiu lingüístic amb l'alemany no va impedir, però, que Hitler els convertís en objecte de la seva persecució a causa dels seus trets físics.

El poble gitano partí, no se sap per què, de l'Índia cap a Europa devers l'any 900 de la nostra era en distintes onades. L'any 1000 passaren de Pèrsia a l'Imperi Bizantí, on estigueren fins al segle XIV, que fugiren dels turcs (a l'època en què se situa l'acció del *Tirant lo Blanc*). Una part prengueren cap al centre i nord d'Europa i la resta cap al sud.

Per obtenir permís de pas, es feren passar per pelegrins que anaven a Roma o a Sant Jaume de Galícia. L'any 1415 demanaren per passar per Catalunya cap a Galícia. A altres bandes digueren que venien d'Egipte i d'aquí ve el nom *gitano*, paraula procedent del castellà *egiptiano*, encara que a Catalunya l'any 1512 apareixen a la documentació com a «personas que's dirien vulgarment Bohemians e sots nom de Boemians grechs, e Egiptians». Que en català es prengué el castellanisme abandonant la forma catalana *egipcià* que ja hi havia degué ser per influència de la Inquisició castellana que des dels Reis Catòlics actuava a les terres de llengua catalana. En francès es diu *gitan*, *tzigane* i *bohémien* i en anglès *gypsi*, paraula també relacionada amb el mot *Egipte*.

La primera notícia que tenim dels gitanos a Mallorca és de 1596. Aquell any la Inquisició obrí unes causes contra unes gitanes perquè practicaven la quiromància amb oracions cristianes. La majoria procedien de Castella a través de València i els seus marits feien de ferrers. De fet la ferreria és una activitat que encara practiquen alguns pobles nòmades del nord de l'Índia i que exerciren

tradicionalment els gitanos, relacionada amb l'adob d'olles i paelles (*pellers*). En relació amb això, cal recordar que en anglès a més de dir-los *gypsies* també els diuen *inkers*, que vol dir 'calderers, llauners'.¹

Una altra activitat tradicional gitana era el comerç de bestiar gros. En el diccionari de Pere Antoni Figuera (1840) es diu dels gitanos que són una «casta de gent vagamonda, qui regularment se ocupa en vendre o baratar bestiar gros, en llegir sa planeta» ('llegir el destí').

Aquestes són les úniques referències antigues que trobam als gitanos a Mallorca, cosa que lliga amb el fet que en el *Cançoner Popular de Mallorca* recollit pel pare Rafel Ginard no hi hagi cap referència als gitanos: fins al nostre segle sempre havien estat molt pocs a les Illes i difícils de documentar per la seva activitat econòmica ambulante i marginal.

A l'antic bordell de Palma hi hagué un carrer anomenat ja en el segle XVIII *dels Bobians*, a l'actual plaça del Rosselló. L'origen del nom és el *boemià* o *bomià* que hem vist documentat en el segle XVI a Catalunya, gentilici de *Bohèmia*. *Bobità* també és un taconet que es posa a les ferradures per omplir algun defecte de la pota d'una bístia i ho hem de posar en relació amb les activitats dels gitanos com a ferrers i marxands de bestiar gros. En relació també amb les activitats marginals dels gitanos tenim l'expressió mallorquina «joc de mans, joc de bobians».²

Les activitats de llanterner o peller les exercien aquí a finals del segle passat gitanos centroeuropeus, anomenats per això *húngaros* pel poble mallorquí i aquest és el motiu que *húngaro* es convertís en sinònim de *peller*. No cal recordar que *Bohèmia* es troba devora *Hongria*. Per això mateix s'anomenaren també *húngaros* uns italians que també adobaven pelles per l'illa. En el nostre segle

¹ «399.- Catalina Maldonado. Natural de Ruçafa (Valencia), Gitana, de 18 años (...) la dixo que por medio de ciertas palabras y oraciones sabía la ventura (...) (1606); 400.- Isabel Graçiana. Gitana, vecina de Mallorca. Natural de Inca. (...) muger de Juan de Vargas, gitano, natural de Valencia y herrero de oficio (...) Por las rayas de las manos y aspectos de las personas hacía y decía cosas de superstición y malsonantes. (...) pareció de consulta que se debía cargar un poco la mano a estas gitanas por escarmiento a las demás de que suele haber mucho abuso en este Reyno» (1606), *Relaciones de causas de fe*, FRB II (1978), núm. 2, p. 362-364. «434.- Magdalena Beltrana. Gitana, vezina y natural de Felanig de 19 años de edad» (Sobre un tresor amagat a una casa amb persones encantades que feien renous de nit) (1611); *Relaciones de causas de fe*, FRB II (1978) núm. 3, p. 610-612.

² L'any 1863 encara es deia «calle de Bobians», vegeu Gabriel Bibiloni, *Els noms dels carrers de Palma (I. Ciutat antiga)*, Ajuntament de Palma, Palma, 1983, p. 70; Didac Zaforteza Mussoles, *La Ciudad de Palma. Ensayo histórico-toponímico*, 5 vol., Palma, 1953-1960.

alguns gitanos també varen fer la feina de pedacers i molts encara recordam el seu crit comercial «Es pedacer, aram, llautó, ferro vell, tot se compra!», on podem veure encara l'interès pel comerç amb metall.³

Finalment, cal assenyalar que la persecució a Castella de la llengua dels gitanos (en castellà *jerigonza*) des d'Isabel la Catòlica fins al segle XVIII és un precedent de la persecució de la llengua catalana. Que els gitanos a Mallorca parlin andalús, o portuguès, és molt nou. Tradicionalment a les terres de llengua catalana parlaven català, com encara fan els qui no són d'origen andalús ni portuguès.

Per acabar cal fer referència a una sèrie de paraules gitanes, per tant d'origen indi, passades al català familiar: *canguelo*, *endinyar*, *pispar*, *calés*, etc.- (14/07/98).

IX

La primera patrona de Mallorca

A Mallorca la història de la devoció a santa Praxedis, des de la seva proclamació com a patrona de l'illa l'any 1401 fins arribar a l'oblit actual, és paral·lela a la història de l'ús del nom de la santa i, fins a un cert punt, a la història del nostre país fins al començament de la recuperació.

Santa Praxedis era una romana del temps de les persecucions dels cristians que va ser nomenada màrtir pel papa perquè, amb una esponja recollia la sang dels màrtirs en un bací (per això se sol representar amb una esponja i un bací o recipient). I des de 1359, i per ventura d'abans, li atribuïren unes relíquies que hi havia a la capella de Santa Anna del Castell Reial (anomenat ara palau de l'Almudaina) de la nostra capital.

No se sap com va ser que aquestes relíquies es varen relacionar amb santa Praxedis. I tampoc no se'n sap l'origen. Segons Gabriel Llompart, que va estudiar la devoció a la santa, la manca de dades i el fet que les relíquies es conservassin a un lloc tan destacat, que va ser sempre l'enveja del capítol de la Seu, va fer aparèixer una llegenda relacionada amb la història de Mallorca per explicar-ho. La llegenda pareix treta d'un dels nostres llibres de cavalleria: les relíquies primer

³ Encara que no es referesqui a persones de raça gitana, vegeu B. F. (Bartomeu Ferrà), *Es Pellé*, «L'Ignorància», núm. 14, p. 2 (20-9-1879), poema referit, però, a un toscà («Quant l'aturan ses vehinades/ parla, el pobre, xamporrat». Sobre els pedacers, vegeu: Miranius (Mateu Obrador), *Es Pedassé*, «L'Ignorància», núm. 54, p. 2-3 (26-6-1880).

les havia duites de Roma a París l'emperador Carlemany; després, el rei Jaume III de Mallorca es va oferir a un rei Carles de França per representar-lo en un combat cavalleresc amb el rei d'Escòcia i el va vèncer i com a premi va demanar el cos de santa Praxedis.¹

Es tracta d'una llegenda perquè no hi ha referències històriques d'aquest origen i perquè cap dels dos Carles reis de França en el segle XIII no regnà al mateix temps que el nostre Jaume III. L'únic Carles de França relacionat amb Mallorca és Carles IV, el Bell, que va fer costat a l'infant Felip de Mallorca, tutor de Jaume III i regent des de 1325, contra Jaume II de Catalunya, València i Aragó.

Jaume III de Mallorca hauria pogut lluitar amb el rei David II d'Escòcia quan David II va estar refugiat a França de 1333 a 1341, durant el regnat de Felip VI. A més a més, Felip VI va fer inventari dels drets de Jaume III damunt Grècia i va viure un any més que Jaume.

Un altre aspecte que delata el caràcter llegendari de la història com la recull el llibre de vides de sants anomenat *Flos sanctorum* (1524) és que Jaume III es va oferir a Carles de França per representar-lo argumentant que el rei francès tenia un regne molt extens i en canvi Jaume III era un «xic rei» com el d'Escòcia, però els territoris del rei de Mallorca, sense comptar la baronia i senyoria de Montpeller, feien uns 9.000 km², mentre que Escòcia actualment té prop de 79.000 km².

El culte a santa Praxedis va prendre importància quan Pere III, després de desposseir el seu cunyat Jaume III de la vida i del regne, va voler reforçar simbòlicament la seva relació amb Mallorca, enviant, per exemple, un nou reliquiari per als ossos de santa Praxedis. Les relíquies eren importants per a ell perquè es trobaven a la capella del Castell Reial de Mallorca i donant-los ell importància, demostrava que ja en tenien per als mallorquins.

L'any 1396, amb motiu d'una epidèmia de pesta es va intercedir a la santa, passejant-ne les relíquies per primera vegada en processó. Més tard es varen tornar treure moltes altres vegades per demanar pluja o la fi d'una epidèmia, i en cas de perill de guerra, sense comptar el dia de la seva festa. La processó, organitzada per la Seu, podia seguir un trajecte per dins la ciutat com la del Corpus i la de l'Àngel Custodi de la Ciutat o sortir per la porta del Camp i entrar per la de Sant Antoni després d'un sermó defora d'aquesta, en el Peiró, on també se'n feia un per la festa de l'Estandard. Una altra coincidència amb la festa de

¹ G. Llopart, «El patronazgo de Santa Práxedes sobre el Reino de Mallorca», dins *Entre la historia del arte y el folklore*, Palma, 1984, p. 39-59.

l'Estendard és que des del segle XVI aquest dia també es treia el retrat del Rei En Jaume a la façana de la Casa dels Jurats.

En el segle XV se seguí donant importància a la santa, com demostra que Alfons el Magnànim posàs el seu escut a la capelleta lateral on hi havia les relíquies, a Santa Anna.² Aquest mateix segle, s'hi va fer una escultura de la santa que es va col·locar a un retaule, entre sant Jordi i sant Vidal. Aquest retaule es va posar després a l'altar major, sense l'escultura, substituint-ne un altre de medieval robat en el segle XIX i que va reparèixer a un museu de Lisboa.

L'any 1459 a Petra es va proclamar patrona la santa. I a la darrereria del segle XV, com a patrona de la Ciutat i Regne de Mallorca, li dedicaren un retaule, ara desaparegut, a la capella patronal dels Jurats a la Seu dedicada a l'Àngel Custodi. A començament del segle XVI es va fer un reliquiari de plata i la capella de Santa Anna s'arribà a anomenar popularment de Santa Praxedis.

Des del segle XVII començà la decadència de la festa, quan l'any 1642 el bisbe fra Juan de Santander la va llevar dels dies de missa de precepte. Aleshores, per mantenir la solemnitat, es va passar al dia de Santa Anna i ara torna ser el tradicional 21 de juliol.

En el segle XVIII, després de la pèrdua de les institucions i constitució pròpies, les noves autoritats deixaren d'anar a la processó, fins que l'any 1831 l'ajuntament deixà de pagar-la i s'hagué d'anul·lar definitivament. Aquell mateix any les mateixes autoritats absolutistes havien consentit que se'n duguessin a Madrid els objectes atribuïts, anacrònicament, a Jaume I i la Conquesta de Mallorca, exposats des de feia segles a la festa de l'Estendard. Des de l'any anterior i fins al 1843, es va deixar de celebrar la festa de l'Estendard per culpa també de l'Ajuntament. I com hem vist, en aquest mateix segle la complicitat de les autoritats va permetre la desaparició del retaule major de Santa Anna, a l'Almudaina, del reliquiari de plata de Santa Praxedis, encara que les relíquies encara s'hi conservin, i d'una coneguda i important caixa medieval.³

² E. K. Aguiló, *Datos históricos. Sobre la capilla y retablo de Santa Práxedes en el oratorio del Real Palacio*, «Almanaque de las Islas Baleares», 1895, p. 35-38. A la reixa, de 1464, hi ha les armes i les empreses del rei: la flama en el seient, el ram de mill i el feix de passadors (fletxes de ballesta).

³ Sobre la Capella de Santa Anna del Castell Reial, recordem que les peces d'orfebreria medieval de la Corona de Mallorca que se'n conserven es troben malhauradament fora del país, a Madrid, en poder del Reial Patrimoni espanyol. Fa un quant temps es varen poder tornar veure a Mallorca a una exposició sobre les peces d'argent del Reial Patrimoni espanyol organitzada per La Caixa al Grand Hôtel de Palma.

Sobre el nom *Praxedis*, la seva evolució i desaparició i la conveniència de la seva recuperació, en parlarem un altre dia.- (21/07/98).

X

Els «moros»

L'assassinat del cantant berber Lunes Matub i les protestes contra l'entrada en vigència dia 5 de juliol d'una llei que generalitza l'ús de la llengua àrab contra la berber són dos fets produïts a Algèria que ens descobreixen la nostra ignorància sobre el nord d'Àfrica, sobretot dels pobles berbers, la seva llengua i relacions amb les Balears.

Aquesta ignorància afecta directament la nostra relació amb els immigrants berbers, la personalitat dels quals desconexem quan els qualifiquem amb la paraula *moro* (a Catalunya ja s'ha publicat un vocabulari berber-català). La paraula *moro* és inadequada perquè es refereix als habitants i les coses del nord d'Àfrica sense fer-hi distincions, quan n'hi ha i de ben importants.¹

Cal dir que la ignorància i prejudicis existeixen també al nord d'Àfrica sobre les seves relacions amb el món mediterrani i, per tant, amb nosaltres. I això és part del conflicte algerí actual. El conflicte civil algerí també afecta la concepció dels algerians sobre si mateixos. N'és una mostra el reforçament de la imposició de l'àrab (que començà amb l'arribada de l'Islam!).

¹ *Moro* procedeix del llatí MAURUS (i també *moreno*) i aquest té relació amb MAURITANIA, nom llatí d'Algèria i Marroc. Segons Coromines, «àrab i les seves variants s'haurien de distingir millor (que no fan algun) de la nació, persones i raça del Nord d'Àfrica (bereber, camítica, no pas semítica ni pròpiament aràbiga) i dels hispànics musulmans, als quals només escau el nom de *moros*, o bé el de *sarraïns* (ambigu en aquest sentit), mentre que per a aqueixos només escau amb referència a la llengua, que adquireixen per arabització idiomàtica (en part tardana): l'aportació sanguínia o demogràfica dels àrabs en aquestes terres (i més a Espanya) fou més escassa del que es creu vulgarment. Pitjor encara quan la confusió s'estén fins a la religió mahometana.», DECLC I, 351, 59a-10b. Per a la gent i les coses, com l'idioma, pròpies o procedents d'Àrabia la forma més tradicional és *aràbic* (ja a Llull: «Con lo vostre servidor e'l vostre sozmès s'esforsa aytant con pot con pusca entendre lo lenguaje aràbic, per tal que pusca entendre lo significat de les paraules, e per tal que per aqueles paraules aràbiques pusca significar veritat ad aquels qui són en lenguaje aràbic clam-vos mercè, Sèyner, que vos me donetz gràcia e benedicció con en breu eu pusca entendre e significar per paraules aràbiques veritat de vostra sancta passió e de vostra sancta Trinitat.», *Llibre de contemplació en Déu*, Biblioteca Ambrosiana, c. 120,20); *àrab*, d'origen llatí, s'ha difós al segle XX. Sobre la confusió terminològica, vegeu: Ferran Lupescu, «Moro / arab / musulma... Precisions terminologicconceptuals», *Els Documents de la Tertulia* [en línia], 1997 <http://www.geocities.com/Athens/Olympus/3197/ter4.htm/>.

Actualment, al nord d'Àfrica es parla l'àrab, dialectes àrabs, el berber en molts de dialectes, a més de les llengües de les antigues metròpolis colonials (francès, italià, castellà). El berber és anterior a la colonització fenícia; justament, la cultura púnica o cartaginesa és el resultat de la influència de la llengua berber damunt la fenícia (i recordem que Eivissa va ser de cultura primer fenícia i després púnica).²

A pesar de la victòria romana sobre Cartago (146aC), el púnic no va desaparèixer fins al segle VI de la nostra era. En un moment donat varen conviure, doncs, el berber, el púnic i el llatí. De fet, els noms de la majoria de ciutats romanes nord-africanes són d'origen berber així com els de la majoria de personatges històrics nord-africans (tant els llatins com els àrabs i els francesos varen desfigurar sovint els topònims).

Després, com a les Balears, hi hagué una dominació superficial de l'imperi romà d'Orient, que tenia el grec com a llengua. Tampoc no tengué influència, ni a les Balears, la dominació dels vàndals. Finalment, s'implantà l'islam, en un procés ràpid a les ciutats i lent, quasi un mil·lenni, al camp, amb la conseqüència de la propagació de la llengua àrab especialment a les ciutats i el manteniment dels dialectes berbers fins al segle XX. Al mateix temps hi han aparegut els dialectes de l'àrab.

La conquesta de la península Ibèrica i, més tard, de les Balears, la varen dur a terme bàsicament berbers islamitzats. No havien estat influïts pels púnics ni romanitzats (no eren cristians, sinó animistes), havien resistit la conquesta àrab gràcies a la seva organització i agressivitat i, a més, mantenien una estructura social tribal com els àrabs. I els àrabs varen saber girar contra Occident aquesta resistència dels berbers un cop vençuts, integrant-los en el seu exèrcit. Això explica la rapidesa de la conquesta musulmana.

Posteriorment, els almoràvits i els almohades, que conqueriren les Balears, varen ser també pobles berbers procedents de l'interior del Sàhara, islamitzats de fresc. Aquests berbers i els anteriors es varen arabitzar aviat a les Balears (en queden les paraules *genet* i *atzagaia*, a més dels topònims, *Marratxí*, *Ràpita*, *Manacor*, *Mancor*, etc.) i a la península Ibèrica perquè l'àrab era la llengua de la religió victoriosa que els distingia de la població autòctona dominada.³

² Vegeu la magnífica obra introductòria, *Les cultures del Magreb*, Maria-Àngels Roque (ed.), Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994. És especialment interessant per a nosaltres per les relacions històriques entre les Balears i el Magreb, objecte fonamental de l'activitat de Ramon Llull.

³ J. Coromines, «Sobre els noms de lloc d'origen bereber», dins *Entre dos llenguatges* II, p. 217-238; M. Barceló, «Un topònim berber més: Manqur. Mankur>Mancor, Manacor», BSAL 41, p. 35-36. Cal

Eren de llengua berber els guanxes (recordem que, abans de ser massacrats pels castellans, en vengueren a Mallorca en el segle XIV amb els primers bisbes de les Canàries, que eren mallorquins).⁴ Eren i són de llengua berber els habitants de l'illa de Gerba (Tunísia), que formà part de la Corona d'Aragó i d'on fou governador Ramon Muntaner.⁵ Són berbers els habitants del Rif, que amb Abd el Krim, varen resistir la colonització espanyola (1921-26). La resistència principal contra la colonització francesa a Algèria també va sortir de les zones berberòfones (la Cabília i l'Aurès), cosa que ara obliden les autoritats algerianes.

La major part de la població del nord d'Àfrica són, doncs, berbers arabitzats que parlen berber uns i àrab els altres. També hi hagué berbers judaïtzats, gairebé desapareguts.

La llengua berber és una llengua camita, d'una família diferent, doncs, de l'àrab. S'estenia per tot el Magreb, el Sàhara i les Canàries (d'aquí la coincidència entre el nom de l'illa Gomera i el nom del castell del Temple de Palma: Almudaina de Gomara). El berber actualment es troba amenaçat per l'àrab arreu dels dotze estats on es parla (encara que està més ben tractat a Mali i Níger). Els qui la parlen són minoritaris pertot, amb diferències importants que van d'uns quants milions de persones (Marroc i Algèria) a unes quantes dotzenes (oasis de Líbia i Egipte). Les reserves de la llengua són els països tuaregs del sud.

Entre altres coses, es caracteritza perquè té un alfabet propi mil·lenari d'origen líbic anomenat *tifinagh* (documentat també a les Canàries). Només representa les consonants i és geomètric lineal i n'hem pogut veure algunes grafies en les fotografies de les protestes d'aquests dies.

Els pobles berbers fins ara mai no havien tengut un nom comú propi. *Berber* és una paraula procedent del grec, a través del llatí BARBARUS (és una onomatopeia, vol dir 'que no sap parlar (grec-llatí)'), s'arabitzà en *baràbir* i donà lloc als catalans *Barbaria* (amb l'accent prosòdic en la *i*), *berberesc*, *berberisc* i altres. El modern *berber* procedeix del francès *berbère*.

no oblidar l'epopeia dels almoràvids mallorquins al Magreb, de 1134 a 1238, després de la conquesta de Jaume I (vegeu Elvir Sans, *Grandeza y decadencia de los almorávides mallorquines*, Palma, 1964). Per a la qüestió dels topònims berebers, vegeu Miquel Barceló, «Loquella barbarica» 1, *Faventia* 19/2, 1997, p. 141-147, «Loquella barbarica» 2, *Faventia* 22/1, 2000, p. 87-110.

⁴ *Expediciones de Mallorca a las islas Canarias (1342 i 1352)*, BSAL VI, p. 285. Els canaris, duits el 1342, en temps de Jaume III, després d'haver après el català i ja cristianitzats tornaren al seu país en la segona expedició, l'any 1352, en temps de Pere el Cerimoniós.

⁵ Lluís Nicolau d'Olwer, *El Pont de la Mar Blava. Notes de viatge per Tunísia, Sicília i Malta*, Amb lliçons de llenguatge per Albert Jané, Ed. Proa, Llibres per a l'ensenyament, Barcelona, 1978.

Actualment, amb la reivindicació de la seva llengua i cultura, es difon el gentilici propi, *imazighen*, i un nom unitari de la llengua, *tamazight*. La consciència d'unitat surt de les universitats i la difusió dels noms esmentats és un indicatiu del començament de la recuperació d'aquesta llengua, quan semblava que estava a punt de desaparèixer. Precisament, la resistència a la prohibició de l'ensenyament del berber que comentam s'ha produït entre els estudiants de la Cabília.⁶ (28/07/98).

XI

Les variants del nom Praxedis

Després d'haver tractat la història del patronatge de Santa Praxedis a Mallorca durant més de 300 anys, ens referirem a l'evolució del nom *Praxedis*, al seu abandonament i seus motius d'aquest.

El retrocés de l'ús del nom *Praxedis*, en la seva forma culta i les seves variants populars, es va accelerar durant el segle passat com a resultat de la minva de la devoció a la santa fora d'on és la patrona, com Petra. La devoció també va retrocedir per manca d'interès de les autoritats civils i eclesiàstiques a mantenir la processó d'aquesta santa i altres en el segle XIX. També hi va influir l'empobriment del gremi de paraires que la santa Praxedis com a segona patrona des del segle XIV.

El desinterès envers una festa tan tradicional no va ser sols dels polítics anticlericals, sinó també, encara que sorprengui, dels absolutistes, que aleshores no varen fer honor al seu tradicionalisme com tampoc no li'n feren quan suprimiren durant un poc més d'una dècada la Festa de l'Estendard. El que tenien en comú, però, tots aquells polítics era que els seus punts de referència històrics havien deixat de ser mallorquins. Aquest canvi s'entén en els borbònics absolutistes, però no tant en els liberals.

No els importava la llegenda que explicava l'origen de les relíquies i que feia referència a Jaume III; ni els va importar enviar a Madrid els objectes relacionats llegendàriament amb Jaume I encara que fes segles que s'exposaven a la Festa de l'Estendard, perquè no els interessava la personalitat cultural de les Balears atès que amb l'anul·lació de l'autogovern illenc havien volgut ignorar tota la història, especialment la que feria referència als drets col·lectius.

⁶ A Internet es troba informació sobre el moviment berberista.

En el segle XIX i, sobretot, en el XX, s'ha produït un rebuig entre la classe mitjana mallorquina de la darrera forma que ha adoptat el nom *Praxedis* en el llenguatge popular que és *Pixeris*. El motiu és l'oblit de les formes més cultes *Praxedis* o *Praixedis* i la relació que varen establir amb una paraula tabú per mor de la coincidència formal. En canvi, entre el poble, la devoció a la santa devia ser tan gran que aquesta relació negativa no s'hi va arribar a establir.

El rebuig d'aquest nom, tant en la forma popular com en la culta, té relació també amb la preferència pels noms castellans. La causa del prestigi era el seu ús exclusiu per les autoritats, a la llengua escrita i a l'escola, especialment des de la seva imposició en el registre civil.

La causa que es rebutjàs el nom *Praxedis* era, doncs, la mateixa que la del rebuig de *Pere* o *Margalida*, considerats rústics. Això diu a favor dels menestrals i la pagesia, perquè mostra que eren els qui mantenien més l'orgull de la seva mallorquinitat.

Sobre la forma del nom *Praxedis* cal dir que es va difondre a partir del segle XIV procedent del llatí eclesiàstic PRAXEDIS. En el segle XV a Mallorca l'accent del nom es va desplaçar de la *a* a la *e*. Amb el desplaçament, aquesta *e* va quedar davant una síl·laba amb una *i* i per això es va fer oberta, com passa a les *e* tòniques en els noms d'origen culte sempre que es troben en aquesta posició (*Evangelí, geni, imperi...*).

En el segle XVI, aquesta *e* oberta de *Praxedis* es va tancar en una *i* amb el resultat de la forma *Praxidis*. Era un canvi com el que s'ha produït a les paraules *Piris, bístia, nirvi, sípia, síquia...* sortits de *Peris, bèstia, nervi, sèpia, sèquia...*¹

La *x* de *Praxedis* en la pronunciació culta sonava [ks] (com la de *connexió*). Simultàniament amb el pas a *Praxidis*, o abans, la *x*, es va començar a pronunciar com la de *panxa*. I aquesta és la pronunciació que recull el DCVB en el segle XX a Mallorca (*Praixedis* i *Pixeris*) i Menorca (*Parxedis*), mentre que a Catalunya ha estat un nom estrictament culte i, per tant, amb la pronúncia culta.²

En el segle XVI existia, doncs, la forma *Praixedis* devora *Praixidis* i d'una d'aquestes dues es va passar a *Prixedis*. La següent etapa de l'evolució popular de la paraula va consistir en la conversió de la *d* en *r*: *Prixeris*. És el mateix cas

¹ Aquest fenomen s'anomena metafoia. Vegeu-lo tractat en diversos articles d'aquest recull.

² *Praxedis* o *Prexedis*, amb una <x> que representa el palatal de *xap*, son les formes escrites més freqüents del nom (67 cites, que representen un 78% del total) entre mitjan segle XVI i mitjan segle XIX en els inventaris de béns de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

del canvi de *poder* a **porer* o, en el català col·loquial de l'Alguer, de totes les *d* situades entre vocals (per exemple, **nebora* per *neboda*).³

Aleshores, la pronunciació de les dues *r* a síl·labes diferents de *Prixeris* es va simplificar gràcies a l'emmudiment de la primera i el resultat va ser *Pixeris* (recordem la parella *pitèra/pitrera*). I aquesta és la forma rebutjada per tabú i per popular (hi ha l'anècdota històrica d'una dona de classe mitjana que deia *Mercedes* a una criada seva anomenada *Pixeris* perquè no li agradava el nom).

Tornant al moment present, és evident que els noms tradicionals mallorquins han recobrat el prestigi, fins i tot alguns que havien estat oblidats fa més temps. Ara que, amb els pocs fills que es tenen, és impossible mantenir el costum de posar els noms de tots els avis i oncles (encara que el pare no hi sol renunciar), sembla raonable la tria dels noms tradicionals. I si hi ha ningú que s'agradi dels exòtics, en té a bastament de medievals i de més antics, alguns d'usats ja per mallorquins, com Teseu, Príam, Marc Antoni i Horaci des del segle XV. I n'hi ha de ben eufònics, encara que les característiques sonores d'un nom no han estat tradicionalment cap motiu a l'hora de triar un nom.⁴

No sabríem dir si *Praxedis* és eufònic o no, encara que la pronunciació de la forma més culta, amb [ks], exigeix un cert èmfasi; l'evolució popular del nom ho demostra. Sobre la pronúncia moderna de *Praxedis* cal dir que al costat de la més pròxima al llatí, que és aquesta, res no s'oposa a admetre *Praixedis*, forma tradicional adaptada a les característiques fonètiques del català.

Aquesta variant no apareix escrita de manera diferent de la forma més pròxima al llatí perquè fins a la reforma ortogràfica moderna el primer so consonàntic d'*uixol* s'escrivía només amb *x* (*uxol*) i, per tant, un *Praxedis* antic tant es pot llegir *Praixedis* com *Praxedis*. D'altra banda, encara que no sigui cap argument, podem observar que en llengua castellana tenen *Práxedes* i *Práxedes*.- (04/08/98).

³ Aquests canvis són casos de rotacisme, com el de «recordar» per *recordar* (d'on ve la forma tradicional *recaldo* de l'espanyol *recado*) («recoldarse» es documenta al *Libre de la benaventurada vinguda del Emperador y Rey don Carlos...* (1542), Imprenta Mossèn Alcover, Palma, 1973, p. 34). *Prixedis* va ser prou freqüent, com ho demostra que estigui documentat 15 vegades entre 1609 i 1701, encara que en minoria en comparació amb *Praixedis*, en els inventaris de béns de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

⁴ Vegeu Joan Miralles - Antoni Lluïl, *Catàleg de noms propis de persona*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1989; Maria Barceló - Gabriel Ensenyat, *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*, Documenta Balear, Palma, 2000, p. 125-129.

XII

Un ús incorrecte de *per part de*

Una locució preposicional que sovint s'usa malament en català és *per part de*. El valor amb què s'usa és el d'agent d'una acció, és a dir, qui fa una cosa. Convé evitar-la, especialment per la confusió amb el valor 'per una part de', 'per una part d'un conjunt'. Vegem-ho amb més detall i quines són les alternatives.

L'ús correcte de l'expressió en català és amb el valor de la paraula *part* com a 'subconjunt' i no com a 'banda, costat'. En canvi, el valor errat amb què se sol usar molt actualment és el que li dóna *part* amb el darrer valor que hem assenyalat.

Evidentment, amb el valor 'per una part de', que és el correcte, es redueix l'abast del subjecte agent de l'acció, que aleshores s'indica que només és una part d'un conjunt. No es pot dir, doncs, «La investigació va ser feta per part de l'analista». I, en canvi, és correcte si volem dir «La investigació va ser feta per part dels analistes» o «per part de l'equip d'analistes», naturalment amb un valor ben diferent.

I l'alternativa més senzilla a l'ús de *per part de* quan no és partitiu és usar *per*, també es pot usar, en determinats contextos, *a càrrec de*. Però, atès que l'ús que comentam es produeix dins oracions passives, on *per part de* indica el subjecte agent destacant-lo d'un conjunt, podem plantejar-nos si no convé més usar una oració activa en lloc d'una de passiva.

D'aquesta manera, «L'exposició va ser inaugurada **per part de X*» s'hauria de dir «X va inaugurar l'exposició». Però hi ha una altra diferència, que és que amb la primera construcció es destaca *exposició*, perquè el subjecte queda com a agent en darrera posició, i amb la segona es destaca el subjecte (o no-res, ja que l'ordre normal d'una frase és amb el subjecte davant el verb).

Si es vol destacar *exposició* (el complement verbal) també es pot fer posant-lo davant (tècnicament una tematització, amb extraposició a davant, dislocació a l'esquerra), seguit d'una pausa i d'un pronom que el representa i, per tant, el repeteix: «L'exposició, la va inaugurar X». El resultat és que el subjecte torna a quedar al final. Ara bé, cal tenir en compte que l'extraposició és pròpia del llenguatge oral i que no s'usa gaire en el formal.

Tornant a *per part de*, podem observar que manca als diccionaris i gramàtiques catalans amb el valor que comentam, com podíem esperar. El diccionari de l'IEC diu que *per part de* vol dir «pel que es refereix a» i el DCVB en diu «en allò que li pertoca o atany (a una persona)» i els exemples que en dóna

són sempre amb un possessiu davant *part*, amb el valor de *per la part de*, i referit a una persona i en oracions actives: «per la nostra part...».

La preposició *de* també pot substituir *per part de*: *«entrà acompanyat per part del secretari» es corregeix per «... acompanyat pel/del secretari». *De* s'usa darrere certs participis com els dels verbs *acompanyar*, *seguir*, *respectar*, *conèixer* (no es pot usar amb verbs que puguin dur un altre complement introduït amb *de*, perquè hi hauria possibilitat de confusió: *«això fou obtingut d'ells» no és correcte, llevat que es vulgui dir que «ells» són l'origen i no la destinació del que s'obté.

XIII

At o unça (@)

Una consulta que hem rebut es refereix al nom català del signe @ i al seu origen. Com se sap, ara es tracta d'un símbol molt conegut perquè s'usa en les senyes del correu electrònic i que per això es troba en els teclats dels darrers ordinadors.

La resposta a la pregunta sobre el nom en català del símbol @ és que no pot ser el mateix que en castellà, idioma en el qual li diuen *arroba*. El motiu és que el símbol @ en català té un valor ben diferent del castellà, ja que, per exemple, a Mallorca mateix, és l'abreviatura tradicional de la unitat de pes anomenada *unça*, corrent en les receptes de cuina.

Com se sap, l'*unça* és la dotzena part de la lliura i fa 33,917 grams i, per contra, l'arrova fa 10,400 kgs. La diferència és tan gran que hi ha un refrany usat a les Balears, Catalunya i el País Valencià que diu que «el mal ve a arroves i se'n va a unces». És evident, doncs, que no podem confondre pus l'arrova amb l'unça en anomenar el signe que al nostre país representa l'unça.

No sabem si hi haurà ningú que al símbol @ li arribi a dir «unça» en donar les senyes de la seva bústia electrònica. És molt possible que n'hi hagi molts que s'estimin més dir-li el mateix nom que té en anglès, és a dir, *at*, que és més internacional que el nom castellà i que no confon el símbol de l'unça amb el de l'arrova.

At és una paraula fugissera, que no hem pogut trobar a cap diccionari ni enciclopèdia anglesa. No n'hem pogut aclarir, doncs, l'origen en anglès (no té relació amb la preposició homògrafa anglesa *at*), ni tampoc el de l'ús d'aquest símbol a Anglaterra ni en la informàtica, per això si cap lector ens en dóna les fites netes les farem públiques i li ho agraiem. A pesar de tot això, és segur que s'usa en anglès amb aquest nom, com es pot comprovar en publicacions de tema informàtic.

Tornant a l'unça, podem recordar que està composta per 4 *quarts*; que cada quart d'unça fa 8,479 grams i es divideix en 4 *argençs* (unitat usada pels argenters) o *adarams*; que cada argenç (paraula d'origen grec) o adaram (paraula procedent del grec *dracma* a través del nom d'una moneda àrab) fa 2,112 grams i està dividit en 36 *grans*; i que cada gra fa 0,588 grams (no confonguem el *gram* amb el *gra*).

Unça també era el nom d'una moneda d'or antiga de pes d'una unça. D'aquí ve l'expressió «pareix que hi teniu les unces», referint-se a una cosa molt feixuga.

Encara hi ha unes altres unitats de pes que usen els apotecaris i metges: l'*unça*, formada per nou dracmes; el *dracma*, que val tres escrúpols o 60 grans (2,777 grams); l'*escrúpol*, que equival a 20 grans (1,2959 grams); i l'*òbol*, que val mig escrúpol o 10 grans.- (12/08/98).

XIV

Microsoft, contra la diversitat lingüística?

L'invent de la impremta va ser molt important per a totes les llengües, però va ser negatiu per a les que no s'hi varen incorporar aviat. Actualment les llengües per no quedar arraconades han d'accedir a la informàtica. Una cosa és segura: cal canviar algunes lleis. Comunitats lingüístiques europees més petites que la nostra fan valer els seus drets davant les multinacionals perquè l'Estat les protegeix. Els parlaments i els governs de les Balears, Catalunya i València, han d'actuar coordinadament en favor dels interessos comuns.

El motiu d'aquestes paraules és l'aparició a finals del mes de juliol en versió castellana del nou sistema operatiu de Microsoft, el Windows 98, al territori de llengua catalana i que la versió catalana no apareixerà fins al desembre, com a molt prest, després que la Generalitat de Catalunya hagi pagat, sembla que molt cara, la traducció al català. Els qui vulguin la versió en català hauran d'esperar cinc mesos més i, després, si han comprat la versió castellana, no els la barataran per la catalana sinó que aquesta l'hauran de pagar de bell nou i a cinc mil pessetes més que la castellana (hauran pagat, doncs, el doble que la castellana més cinc mil pessetes més).

A més a més, si les coses no canvien, als qui vulguin la versió en llengua catalana els costarà molt trobar-la. Els qui comprin un ordinador nou tendran el problema que els el vendran amb la versió castellana preinstal·lada i hauran de tornar pagar si volen la catalana.

Microsoft, doncs, no afavoreix gens la difusió de la versió catalana: primer amb el retard de la seva difusió, segon amb la difusió anterior de la versió castellana, tercer amb el cost superior de la versió catalana; quart, amb la deficient publicitat i distribució de la versió catalana; i cinquè amb la preinstal·lació de la versió castellana en el territori de llengua catalana.

Essent tan perjudicial per a la comunitat lingüística catalana aquesta manera de fer les coses no pot ser inconscient sinó que respon a una determinada estratègia. Pensant mal, pareix com si Microsoft tengués en compte l'alt nivell econòmic dels membres de la comunitat lingüística catalana i s'aprofitàs del seu patriotisme lingüístic per fer-los comprar dues llicències del sistema operatiu, més 5.000 pessetes. Això no ho reconeixerà l'empresa, però que ho sembli la perjudica.

Aquesta actuació de Microsoft sorprèn. *Primera*, perquè tanmateix l'empresa ja va traduir el Windows 3.1, el Word i l'Internet Explorer 3.0 al català. *Segona*, perquè el producte en català tendria una venda assegurada, ja que, per llei, els organismes oficials del govern autònom del nostre àmbit l'haurien de comprar en català. *Tercera*, perquè els països de llengua catalana de l'estat espanyol són dins aquest estat els més informatitzats i els que tenen més gent connectada a Internet. *Quarta*, perquè els consumidors de productes informàtics pertanyen al segment de població que usa més el català i els grups generacionals més informatitzats són els que fan un ús més normal del català per la seva escolarització en aquest idioma. *Cinquena*, perquè les principals experiències capdavanteres en informàtica es troben al nostre àmbit lingüístic. *Sisena*, perquè Microsoft ja tradueix els seus productes a més de 40 idiomes, molts d'ells amb menys demografia i molt menys potencial econòmic que el català. *Setena*, perquè dedicar una mínima part dels seus immensos beneficis a la traducció al català dels seus productes no perjudicaria Microsoft sinó que en beneficiaria la imatge, ja que destacaria com a valor positiu la seva voluntat de servei social i aquesta compensaria la imatge negativa de monopoli de l'empresa. En canvi, voler augmentar els beneficis a costa del català degrada la imatge de Microsoft. *Vuitena*, perquè els estats amb més d'un idioma dins les seves fronteres són la norma en el món, no l'excepció i a Microsoft li convendria tenir-ho en compte. *Novena*, perquè amb l'augment de la memòria dels ordinadors i amb la davallada del seu cost, la combinació d'una sèrie d'idiomes en un mateix programa no presenta cap problema ni un cost gaire superior al dels programes monolingües (tots coneixem els exemples dels caixers automàtics). *Desena*, perquè el cost de traducció d'una versió és cada vegada més petit, gràcies als programes traductors, que cada vegada tendran més difusió.

Contra les objeccions econòmiques i tecnològiques a l'oferta dels productes en diferents idiomes tenim que Microsoft no sols ja ofereix el seu producte en 40 idiomes, sinó fins i tot n'ofereix més de 20 versions regionals en el cas del castellà americà. Igualment, el cercador de pàgines web *Yahoo* en castellà identifica les paraules i expressions regionals americanes a més de les de l'estàndard espanyol.

Sobre la posició capdavantera de l'àmbit lingüístic català en matèria informàtica cal recordar que Catalunya és el lloc de l'estat on hi ha més cercadors d'Internet. També, la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), és la primera universitat virtual de l'Estat (va néixer perquè la Universitat Espanyola a Distància va rebutjar fer classes de català) i s'hi està estudiant de fer exàmens per Internet amb tècniques d'identificació per la retina o altres. I hi ha iniciatives semblants a la UIB, com classes fetes a Mallorca i seguides per Internet a Eivissa i Menorca, a més d'altres en marxa. Hi ha, doncs, un ús normal del català dins la intranet de la UIB, però funciona amb McIntosh i l'actitud de Microsoft no afavoreix el canvi.

Microsoft també sap que els ordinadors que es venen a la major part del nostre àmbit lingüístic tenen el teclat adaptat al català: una normativa de l'estat espanyol fa que els teclats d'ordinador que s'hi venguin tenguin el punt de la *ela* geminada, l'accent greu i la *ce* trencada, propis del català.

Una característica constitutiva del gènere humà és la diversitat lingüística. L'assumpció d'aquest fet per les empreses no és difícil ni les perjudica. La mateixa tecnologia usada per imposar la uniformització lingüística serveix per defensar la varietat. I la imatge de les empreses queda afavorida.- (18/08/98).

XV

Pus

Sovint sentim a les botigues la pregunta incorrecta de totes totes *«Vol algo més?» en lloc de «Vol res *pus*?» o «Que vol res *pus*?». Fa temps vàrem tractar el tema en general sota el títol «Que vol res?» i ara parlarem de *pus*.

Pus i *més* són sinònims que es combinen amb verbs («No cridis *pus/més*») i amb noms («Vols *pus/més* sopa?»). Però mentre que *més* s'usa a tota casta d'oracions, *pus* només s'usa fent negacions, preguntes, plantejant un dubte o posant condicions: «Fills de la Pàtria, fora badar *pus*», A. M. Alcover; «Si crides *pus*, t'escanyaràs»; «Quan plogui *pus*, podran regar».

Aquest repartiment de funcions entre *més* i *pus* és igual que el es produeix entre *molt* i *gaire*: «Hi ha molta gent», «No n'hi ha gaire».¹

Pus s'usa també a respostes acurçades: per exemple, en el context adequat, «Pus!» equival a «no me'n posis pus!», i «Pus?» a «Te'n pos pus?». És un cas semblant a «prou!», que vol dir «Ja n'hi ha prou!», i a «Prou?», per «N'hi ha prou?», usats per demanar si una quantitat basta o per afirmar-ho.

L'ús col·loquial de *pus* ha anat reculant davant *més* i es pot dir que només es conserva a les Balears, ja que a les altres bandes on s'empra familiarment gens, com el Rosselló i Girona, s'hi usa tan sols en expressions fetes («No n'hi ha pus», «No ho veurem pas pus», català septentrional).

Modernament, els gramàtics no han insistit a mantenir *pus* al costat de *més* sobretot per la seva difusió actual baleàrica i perquè l'han considerat com un arcaisme.²

Sobre el seu ús predominantment baleàric actual, cal dir que és una aportació important a la llengua general, especialment a la seva personalitat. A favor de l'ús complementari que hem explicat de *pus* i *més* tenim un fet de pes: caracteritza molt el català, al costat, per exemple, del castellà que sols té *más*. També es pot dir que fomentar com sigui la desaparició de *pus* és una forma més d'anivellament del català amb el castellà.

Sobre el suposat caràcter arcaic de *pus*, cal dir, per començar, que el contradiu el seu ús ben viu a les Balears. En segon lloc, l'ús modern no es correspon exactament amb l'antic, sinó que és més reduït: antigament *pus* s'usava també en oracions afirmatives per fer comparacions de superioritat, allà on actualment usaríem *més* («lo vostre saber és pus alt que'l nostre», Lull, *Llibre de Contemplació*).³

Pus ve del nom llatí PLUS, que ja volia dir 'més'; i *més* prové de l'adverbi llatí MAGIS. De *pus* tenim, doncs, el català *pus*, però també l'occità *plus* i *pus*, el francès *plus* (que podem veure en el nom d'un canal de televisió de propietat francesa) i l'italià *più*. I de MAGIS tenim el català *més*, l'occità *mai*, el francès *mais* (no gaire usat com a adverbi, però; per exemple a «n'en pouvoir mais»), el portuguès *mais*, el romanès *mai* i el castellà *más*.

Curiosament, a partir de la forma *plus*, en l'occità popular s'ha creat *pluss*, *plussa*, *plusses*, *plussas* davant noms: «Avèm pas plussa de farina» 'no tenim pus

¹ Això passa en l'ús en anglès de *some* i *any*.

² Pompeu Fabra no cita *pus* a la *Gramàtica catalana* de 1918 i a la de 1912 ho fa només a l'índex, on remet a *més*.

³ Ramon Lull, *Llibre de contemplació en Déu* (Biblioteca Ambrosiana, Milà); cap. 19,18.

farina', «Voldriam d'uòus, n'avèm pas plusses» 'voldríem ous, no en tenim pus'. Una cosa semblant ha passat en català, a algunes àrees, amb *gaire* (considerat correcte) i *força* (encara no admès): «Que hi ha gaires persones?», *«N'hi ha forces» per «N'hi ha força».

Notem que *pus* s'usa a l'expressió de temps *pus mai* i la reforçada *pus mai més* i també a l'expressió *i pus* 'i res més' (acurçament de *i res pus* i aquest de *i no-res pus*). *Plus*, com a nom, té el valor de 'sobresou'. També hi ha *plus-vàlua* i els llatinismes *non plus-ultra* i *plusquamperfet*.

També cal notar les expressions usades a Mallorca «ni més ni pus» (en el Rosselló «ni pus ni més») que és equivalent a «ni més ni menys» i l'origen de la qual no podem explicar ara; i «sense més ni pus» que vol dir 'sense causa aparent' (castellà, «sin más ni más»).

En conclusió, a les Balears convé seguir usant *pus* expressant negacions, condicions, dubtes i preguntes i deixar *més* per a les afirmacions.- (25/08/98).

XVI

At o unça (i II)

Hem rebut ja una resposta a la pregunta que vàrem plantejar sobre l'origen del símbol @ usat en les adreces de correu electrònic. Segons el nostre comunicant, el senyor Anthoni Bonner, a qui li agraïm l'explicació, aquest símbol s'usava en anglès en els comptes representant la preposició *at*, per indicar «en relació quantitativa de», és a dir 'a tant la unitat' («at ten pence each», 'a deu penics cadascuna', per exemple). Es tracta, doncs, del que en català es diu «a raó de» (antigament també «a raó»: «contada la civada a raó sis sous migera») i en anglès tal volta *at* amb aquest ús té origen llatí (la preposició llatina *AT*).

Pel seu ús freqüent a la comptabilitat, l'abreviatura @ es trobava en el teclat de les màquines d'escriure de l'àrea anglosaxona i d'aquí va passar a la informàtica.¹

Per acabar, volem afegir que el TERMCAT (Centre de Terminologia) ha proposat l'ús del nom *arrova* per al símbol de què tractam i *arrova* també apareix amb aquest valor en el vocabulari terminològic publicat per la UIB. De tota manera, fins que el nom no s'inclogui en la nova edició del diccionari normatiu

¹ El valor que té @ a les adreces electròniques és el de la preposició anglesa *at* 'a', indicant lloc, perquè relaciona el nom del remitent amb el del servidor que li fa de bústia.

de l'IEC, seguirem proposant l'ús del nom *at* i/o el català *unça* per al signe @ pels motius que varem explicar, bàsicament que aquest ús del mot *arrova* constitueix un castellanisme innecessari.- (25/08/98).

XVII

Les llengües dels euros

Per la proximitat de la substitució de la pesseta per l'*euro* es parla molt dels avantatges del canvi. Un comunicant proposa aprofitar aquest moment per incorporar en les noves monedes el nom de l'Estat en les llengües oficials de totes les comunitats lingüístiques que el formen.¹

En fer-se públics els models dels futurs billets d'euro, en els quals hi ha un mapa d'Europa, es va veure que no hi apareixien les Balears i aleshores se'n va demanar la correcció. Era fonamental, perquè és un mapa que circularà per tota la Unió Europea i es va aconseguir. Ara cal una rectificació igualment important en les monedes d'euro i cèntims, per difondre la nostra existència com a comunitat lingüística europea dins l'Estat espanyol.

Com es podrà fer? Les noves monedes tendran una cara igual a tota la Unió Europea amb el seu valor en xifres. Però l'altra cara serà diferent a cada estat: durà el seu nom i una imatge diferent segons el valor de la moneda. Aquí serà on el nom de l'Estat podrà aparèixer en les seves diferents llengües, com fa temps que passa a molts d'Estats d'arreu del món en els billets i les monedes i, en general, en la denominació oficial.

Cal recordar que abans de la unió monetària europea hi va haver l'espanyola i aleshores desaparegué la moneda mallorquina. El motiu adduït ja va ser la unitat de mercat. Ara tothom admet la necessitat de la unió monetària, però no fa falta l'homogeneïtzació lingüística per a la unitat política ni per a l'econòmica, com a mínim a segons quins nivells. Per això mateix, quan els estats de la Unió Europea renuncien a la seva moneda, no renuncien a l'idioma o idiomes, que apareixeran a una cara.

Quan es va unificar la moneda a Espanya es va mantenir la tradició de l'ús del llatí, que era imparcial perquè evitava haver de triar entre català i castellà. Però després el castellà va substituir el llatí, cosa que dura fins ara. Convé dir que el

¹ Aquest text va partir de la iniciativa de la campanya «Per l'euro plural», endegada a Catalunya.

recurs d'una llengua històrica com a neutral no és utòpic: es manté a Suïssa, que és un model de país on l'Estat no s'identifica amb una sola de les seves comunitat lingüístiques (amb l'excepció punyent de la petita comunitat reto-romànica!): de cara a l'exterior, a Suïssa s'usa el nom de l'Estat en llatí a les monedes (Helvetia) i als cotxes (CH: Confederatio Helvetica).

Per això, si no es volgués posar el nom de l'estat en castellà, hi hauria l'opció d'usar el llatí: *Hispania* (de fet hi ha qui s'estima més usar *hispanic* en lloc d'*espanyol*, més identificat amb les coses castellanes). Però hi ha inconvenients històrics: la Hispània llatina incloïa el territori portuguès. Ara bé, quan els portuguesos es tornaren fer independents de la monarquia hispànica deixaren de relacionar el nom *Hispania* amb Portugal.

Tenim un precedent ben avinent de restauració de l'aplicació moderna d'un nom llatí a Espanya: es tracta d'*Ibèria*, nom posat a la companyia aèria «de bandera» i a uns tints. I ha funcionat encara que no s'ajusti a l'ús històric, perquè la Ibèria històrica ocupava la part mediterrània de la Gàl·lia i, en canvi, no abastava les Balears i només comprenia la part mediterrània de la Península, anomenada per això, i també de manera no ben ajustada a la història, Península Ibèrica.

De totes maneres, l'ús actual del nom *Espanya* tampoc no s'ajusta a l'històric d'*Hispania*: a l'Edat Mitjana, *Espanya* només es referia a la part musulmana de la Península Ibèrica, Al-Andalus. Aleshores només els historiadors usaven *Espanya* amb el valor primitiu de Península Ibèrica, que després es va generalitzar, incloent-hi, doncs, Portugal.²

A un moment posterior, els historiadors i ideòlegs de l'imperialisme castellà varen apropiar-se del gentilici *espanyol* per referir-se a les persones, la cultura i la llengua castellans.

Però simultàniament amb aquesta identificació se seguia anomenant *Espanya* a tota la Península. La passa següent, reforçada per la identificació de la monarquia hispànica amb el castellà, va ser l'expressió «en España se habla español» (és a dir, castellà).³

Avui uns admeten la usurpació del nom d'Espanya per la llengua i la cultura castellanes perquè troben que se'n dedueix que la llengua i la cultura catalanes no

² Antoni I. Alomar, «La llengua catalana com a patrimoni de les Balears», dins *El nostre patrimoni cultural (IV Congrés, 1996)*, Societat Arqueològica Lul·liana, 1997, p. 29-30.

³ Pep Solervicens i Bo, *Els Països Catalans i Espanya: ser o no ser*, Ed. Tres i Quatre, València, 1988; Ricardo García Valcárcel, «El concepte d'Espanya als segles XVI i XVII», *L'Avenç*, 100, gener 1987, p. 38-50.

són espanyoles. Uns altres la rebutgen, però, no poden reclamar la restauració del valor històric geogràfic d'Espanya com a sinònim de *Península Ibèrica*, per mor de Portugal, i usen Espanya com a sinònim d'*Estat espanyol* amb el valor d'estat plurinacional i els agrada usar l'adjectiu *hispanic* més que *espanyol*. Altres, mantenen conscientment l'apropiació. I la resta de la gent no se la planteja, però hi actua en conseqüència.

Ara bé, del segle XVI al XIX per referir-se a la realitat multinacional d'Espanya s'usà l'expressió *les Espanyes*, plural com en el cas de *països catalans*. Ara bé, aquella expressió només era ben neutral si s'usava en llatí (com a «rex Hispaniae et Balearium», en monedes mallorquines de Ferran VII).

És evident que les noves monedes són un mitjà insubstituïble i irrenunciable per a difondre la realitat de l'Estat Espanyol, que és multilingüe i multinacional. I és l'hora de posar-hi fi a un monopoli de la llengua castellana que ja dura massa. S'hi podria usar el nom d'Espanya en una llengua imparcial, tradicional i internacional com és el llatí: *Hispania*. La millor alternativa, però, és l'ús simultani del nom d'Espanya en les diferents llengües de l'estat.⁴

Una altra qüestió és que Espanya hauria pogut usar vuit motius diferents a les monedes, però s'ha desaprofitat l'oportunitat de representar totes les cultures de l'estat i els seus beneficis econòmics, perquè només s'ha triat Joan Carles I, Cervantes i la catedral de Santiago de Compostel·la.⁵ (01/09/98).

XVIII

Una majoria del 83,4%

Ens ha paregut interessant de comentar algunes dades presentades en el llibre *El español en el mundo* de l'Institut Cervantes sobre la demografia de les llengües basades en el creixement demogràfic. Les dades diuen, per exemple, que

⁴ Històricament el text de les monedes s'escrivía en llatí i amb abreviatures o símbols per acurçar-lo. La primera en català a Mallorca és de 1821, però combinat amb el llatí, del temps de Ferran VII: «SALUS POPULI», «1821. FR° VII. 30 SOUS». La següent i darrera emissió mallorquina, al cap de dos anys, ja va ser en espanyol: «YSLAS BALEARES 1823», «FERNAN.7° P.L.G.D. DIOS REY DE ESPAÑA E YND.»

⁵ Els Parlaments de les Illes Balears i de Catalunya varen aprovar demanar al govern espanyol la inclusió del nom de l'Estat en les diferents llengües oficials a les noves monedes. L'acord no va ser atès.

la comunitat lingüística castellana s'aturarà de créixer l'any 2010, a Amèrica (a Espanya el creixement demogràfic ja està aturat).¹

No coneixem cap estudi semblant referit al català. Però la població de l'àrea lingüística catalana ha augmentat molt per immigració i a mesura que millori l'escolarització en català s'anirà produint l'assimilació de l'idioma pels fills i nés dels nous balears, catalans i valencians. I, si les condicions són prou favorables, tots els matrimonis mixts de català i una altra llengua es convertiran en integradors dels nouvinguts.

L'any 2010, segons el llibre que comentam, parlaran castellà 396.062.766 persones, darrere l'anglès, amb 617.537.648 persones i davant el francès, amb 133.748.988 amb l'avantatge per al castellà de tenir un territori continu a Amèrica, però aïllat a Europa. Cal demanar-se, però, en quina mesura les persones comptades com a parlants d'un idioma d'aquests tres el tendran com a segona llengua i no com a primera. Pensam, sobretot, en els membres de la població autòctona bilingües de les excolònies britàniques, franceses i espanyoles d'Amèrica i Àfrica, i en els ciutadans espanyols de llengua catalana, euskara, gallega i occitana (sense Andalusia ni Canàries, la meitat dels ciutadans espanyols viuen a un territori de llengua pròpia diferent de la castellana).

Una altra dada que cal comentar és que el total de «parlants» d'anglès, castellà i francès sumats (1.147.349.402) comparat amb tota la població del món (6.917.585.000) l'any 2010 només representarà el 16,59% de la població mundial. Això vol dir que la resta de persones del món, que no parlaran ni anglès, ni castellà ni francès, seran el 83,41% de la població mundial. Entre 1996 i 2010 l'anglès creixerà respecte a tot el món un 0,3%, el francès un 0,1% i el castellà no augmentarà.²

Evidentment la majoria de comunitats lingüístiques, en diferent proporció, representaran un percentatge molt més petit respecte al total i als seus membres els convindrà conèixer un o més llengües més. Però són una majoria aclaparadora que ha de fer respectar el seu dret a l'existència (com els parlants de llengües en situació no normal a Europa, que sumats són uns 30 milions). La llengua mundial

¹ Francisco Moreno - Jaime Otero, *El español en el mundo*, Instituto Cervantes - Arco-Libros, Madrid, 1998.

² Cal tenir en compte que entre les persones que no parlaran anglès, espanyol ni francès, hi haurà les que sí parlaran rus o xinès mandarí o hindi (de les quals caldrà restar les que els coneixeran com a llengua secundària).

segurament serà l'anglès, però cal no oblidar que hauria estat millor una llengua imparcial perquè mai no podria substituir-ne cap de natural i l'anglès sí.³

També cal afegir que la demografia no és el factor determinant en la vida d'un idioma. Per exemple, l'estudi citat destaca com a avantatge del castellà que tengui un territori continu, però això només passa a Amèrica, ja que a Europa aquest idioma està aïllat. En aquest sentit podem recordar que el territori català també és continu (la distància entre les Balears i el continent és poca). Més determinant és l'economia, que atreu població al territori català o fa que el 70% dels ordinadors del món siguin al territori de llengua anglesa i que l'anglès sigui la llengua d'Internet.⁴ (08/09/98).

XIX

«Aixeca't aviat/prest»

Aviat és un adverbí que procedeix, segons J. Coromines, del llatí *vivacius* 'més vivament, més ràpidament' i a Mallorca té el mateix significat que *de pressa* i que l'italià *presto* i que el sicilià i calabrès *viatu*, d'origen català, però amb el valor de 'prest'.

Prest primer s'usava pertot amb el valor que manté a les Balears de 'dins poc temps, sense tardar'. Però ara col·loquialment només és una paraula viva a les Balears i a l'Alta Ribagorça, llocs extrems i aïllats on de moment el canvi no ha arribat.

L'ús de *prest* s'ha perdut, doncs, perquè *aviat* ha pres el seu valor gràcies al fet que *aviat* 'ràpidament' es pot usar per fer referència a un fet que s'ha produït o es produirà molt poc temps després d'un altre, per la velocitat amb què es farà: «Aixeca't aviat» a Mallorca vol dir, doncs, «Aixeca't ràpidament» i, en canvi, a altres bandes el que aquí diríem «Aixeca't prest».

Una paraula del mateix significat que *prest* i *aviat* és *tost*. Cal notar que en la llengua viva només es conserva, o conservava fins no fa gaire, a les Balears,

³ Com a protesta contra l'ús de l'anglès, hem pogut veure el dia 23 de setembre de l'any 2000 que es feia servir el llatí en la retolació en un congrés internacional celebrat contra la globalització econòmica i cultural a Praga, amb motiu de la reunió en aquesta ciutat de l'anomenat G-7 (països més industrialitzats).

⁴ La recepció d'informació per Internet acurça les distàncies, però no el transport de mercaderies.

concretament en l'expressió *més tost*, que té el mateix valor que *més aviat* i vol dir 'amb preferència' (el DCVB recull, d'un poema de Tomàs Aguiló, «Més tost que prendre'l, faré un conveni»). Aquestes dues són les expressions correctes equivalents al castellà *más bien*, és a dir que és ben incorrecte dir o escriure **més bé* amb aquest valor.¹

Aquest adverbi *tost*, que es pronuncia amb la *o* oberta d'*ou*, curiosament procedeix del llatí *TOSTUM*, que volia dir 'torrat' i era germà de *tost*, participi primitiu de *torrar*. *TOSTUM* també és l'origen del francès *tôt* (present també a *plutôt* i a *bientôt*) i de l'italià *tosto*, que han pres del llatí vulgar el mateix significat que té l'adverbi català *tost*.

Encara hem de citar l'adverbi i adjectiu *prompte*. Com a adverbi té el mateix significat que *prest* i amb aquest valor s'usa sobretot al País Valencià. Com a adjectiu vol dir 'ràpid, llest, a punt' i 'que posa poc temps a fer una cosa' i s'usa encara a Mallorca col·loquialment («Ets molt *prompte*, tot d'una pegues»).

Com a adjectiu, *prompte* equival al francès *prêt* (usat, per exemple, a l'expressió «*prêt a porter*» 'llest per dur', de la moda). Evidentment, aquest francès *prêt* té el mateix origen que el català *prest*, l'italià *presto* i el castellà *presto*.

Per acabar, és evident que essent les Balears l'únic lloc on és viu l'ús de l'adverbi *prest*, cal mantenir-l'hi. I, com a conseqüència, també l'ús d'*aviat* amb el valor de 'ràpidament'. Convé, però, saber les diferències de valor d'aquest darrer adverbi. Igualment, convé reforçar l'ús de l'expressió genuïna *més tost*.- (08/09/98).

XX

La representativitat de l'IEC

L'acadèmia de la llengua catalana és l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), però el seu origen planteja un problema típic de confusió entre una part, Catalunya, de qui depèn aquest organisme, i el tot, el conjunt de països de llengua catalana, encara que aquests hi estiguin representats.

¹ Fins al capítol 103 del *Llibre de Contemplació* (Biblioteca Ambrosiana, Milà, 1280), Ramon Llull només usa *tost*, sol o combinat com en *pus tost*, per exemple: «u faran massa tost o massa tard», c. 69,5; «poden pus tost enganar», c. 85,9.

L'IEC va ser fundat per Enric Prat de la Riba, com a principal eina de normalització cultural, juntament amb altres iniciatives. Això va ser possible dins la Mancomunitat de Catalunya, resultat de la unificació de les quatre diputacions provincials catalanes i de la voluntat de modernitzar i catalanitzar el país, aplicant una mateixa política a tota Catalunya.

Tot seguit, dins l'IEC es va crear la Secció Filològica, que es va posar com a primer objectiu fixar la normativa del català modern i va tenir com a primer president el mallorquí Antoni Maria Alcover, així com després n'han format part altres balears: Francesc de Borja Moll, Joan Veny, Joan Miralles, Isidor Marí i Aina Moll, així com valencians.

Però com que, per una banda, l'IEC sempre ha depès econòmicament, i per tant políticament, del govern de Catalunya (llevat de l'època de clandestinitat per mor de la persecució franquista al segle XX) i, per una altra, l'IEC, per reial decret, té com a àmbit d'actuació i competència tot el territori de llengua catalana, com hem dit, es pot interpretar la situació com un cas de representació del tot (els països de llengua catalana) per la part (Catalunya), encara que la tria dels membres de la Secció Filològica i de les altres seccions es faci per la seva competència científica i, com hem vist, sempre procurant que tots els territoris de llengua catalana hi estiguin representats.

Aquesta possibilitat de malinterpretació ha permès que algú,¹ no fa gaire, hagi demanat al president de la Generalitat de Catalunya que s'incorpori al diccionari general de l'IEC, tot el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, tot i sabent que el president de la Generalitat no té autoritat dins l'IEC, que cap diccionari general del món no recolliria les paraules estrictament locals, vulgars o ja mortes que recull el DCVB, i també que les paraules més importants d'àmbit balear o insular, així com valencià o de les regions de Catalunya, ja són en el diccionari de l'IEC.

Un altre problema de representativitat es pot plantejar quan un idioma rep el nom del nucli territorial originari on va néixer, com per exemple la Catalunya Vella i a la Castella Vella, que han donat nom al català i al castellà respectivament. Com se sap, també hi ha casos de posterior identificació del nom de l'idioma amb el de l'Estat, com el de l'italià, anomenat al començament *toscà*, o de l'espanyol, anomenat primer, i majoritàriament encara a Amèrica, *castellà*.

El català, després de la seva formació, s'expandí per la Catalunya Nova, les Balears i el País Valencià, i també el nom dels habitants de Catalunya, *català*.

¹ Jaume Matas, president de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears.

Posteriorment, a les Balears i a València, la realitat d'un estat propi independent de Catalunya, els regnes de Mallorca i de València, s'imposà damunt la procedència catalana de la majoria de la població, sense deixar, naturalment, de parlar el mateix idioma. Així ha quedat que *atalà* al mateix temps es refereix tant a les persones i coses de Catalunya com també a l'idioma procedent de Catalunya parlat a una àrea superior i això ha facilitat que algú pogués pretendre que sense ser de Catalunya no es podia parlar *atalà*.

Pot semblar que Catalunya a través de l'IEC ha volgut representar el conjunt de països catalans de llengua i cultura, però més tost la Secció Filològica ha pogut funcionar gràcies al suport polític i econòmic que les autoritats catalanes han donat al procés de normativització de la llengua catalana en moments en què, desgraciadament, a les autoritats de les Balears i del País Valencià no els importava la seva llengua.

Els països anglòfons no tenen cap acadèmia de la llengua. En el nostre cas, hem seguit la tradició francesa i, a banda d'això, ens era imprescindible per posar ordre a la situació caòtica en matèria d'ortografia i gramàtica a què s'havia arribat a la fi del segle XIX. A Hispanoamèrica cada estat té la seva corresponent acadèmia de la llengua castellana i després totes es coordinen.

Aquí, si bé cal un organisme competent que doni orientacions en matèria lingüística, no sembla necessari crear tantes acadèmies com territoris històrics, encara que caldrà admetre les decisions polítiques preses democràticament en aquest sentit. A les Balears, segons l'Estatut d'Autonomia, la Universitat, a través del Departament de Filologia Catalana, és competent en l'assessorament lingüístic. Al País Valencià, amb la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, si els especialistes hi tenen la majoria, pot ser una solució per superar la política contra la unitat de l'idioma que hi aplicaven les autoritats, oposada al món científic.

Bastaria, doncs, que hi hagués una representació d'aquests organismes dins l'IEC i que la Secció Filològica depengués, també econòmicament, d'un patronat format pels governs de les Balears, Catalunya i el País Valencià. Perquè avui en dia la qüestió de fons és la coordinació de la política lingüística dels diferents territoris, com la que hi ha entre Bèlgica i els Països Baixos. N'hi ha un precedent en l'edició de les obres de Ramon Llull, a la qual esperam que el País Valencià es reincorpori.- (15/09/98).

XXI

Tanmateix...

Després d'haver tractat de les diferències regionals de valor de la paraula *aviat*, avui comentarem la conjunció *tanmateix*, que també presenta valors diferents segons el lloc i l'estil de llenguatge.

A les Balears, com a mínim a Mallorca i Menorca, i també a la zona continental de l'idioma, *tanmateix* s'usa amb un valor equivalent a *a pesar de tot i de totes maneres* (o *de tota manera*), és a dir, per indicar la inutilitat d'una acció, davant un obstacle: «Debades li ho he dit, *tanmateix* no ho ha fet».

Tanmateix s'empra, doncs, per expressar, convenciment de la inutilitat dels esforços o les declaracions d'intencions perquè una cosa surti bé, és a dir, més que pessimisme en un cas i incredulitat en l'altre.

Quan aquesta inutilitat ja s'indica d'una altra manera, encara es pot usar (encara que no sigui imprescindible) per donar més força a la denúncia: «És debades que insistesquis, *tanmateix* no ho reconeixerà mai» (com se sap, «ser debades» vol dir «ser inútil»).

També es diu *tanmateix* per expressar incredulitat: «*Tanmateix*, n'has picades mai?», és a dir «de totes maneres», «encara que ho diguis» (es tracta d'un exemple de Pere d'Alcàntara Penya, recollit al DCVB).

No s'usa, però, només a oracions negatives sinó també per indicar el convenciment que una cosa passarà sense que res ho pugui impedir: «O, com deurien tos ('els teus') passos esser, moro!, ben comptats, perquè ben premiats fossen, conforme se deu; però *tanmateix* sereu, sens contar-vos, ben pagats» llegim a l'obra de Pere A. Bernat, «Comèdia de la General Conquesta de Mallorca», l'any 1683.

Finalment, abans de passar a comentar els altres valors que té *tanmateix* i que a les Balears no són coneguts col·loquialment, diguem que aquesta paraula a Mallorca de vegades es redueix a *tateix* en el llenguatge més popular. A més de la reducció, hi ha una altra diferència en la pronunciació, perquè es fa amb vocal neutra àtona a la primera síl·laba, amb un canvi produït després de la reducció, mentre que *tanmateix* sencer es pronuncia amb *a* tònica en aquesta mateixa síl·laba i, per tant, en posició àtona no té vocal neutra com tocaria (com també passa, per exemple, a *qualsevol*, *algú*, *desset*, *devuit*, *denou*, etc.).

Els valors inexistents en el llenguatge familiar a les Balears de *tanmateix* són, primer, el de «no obstant això, a pesar d'això, així i tot»: «diu que no m'ho pot donar, *tanmateix* jo sé que li sobren diners» (notem que aquest valor és molt semblant al de «de totes maneres», però no ben igual). *Tanmateix* amb aquest valor

era corrent a la llengua antiga i s'havia mantengut viu col·loquialment a la comarca pirinenca de la Ribagorça, des d'on a començament de segle es va recuperar.

XXII

**Sin embargo*

Amb aquest mateix valor, *tanmateix* equival a una altra paraula de la llengua que ara és el moment d'anomenar que és *nogensmenys*. Aquesta també és restaurada de la llengua antiga catalana per imitar el francès i l'italià moderns *néanmoins* (de *néant* 'no-res' i *moins* 'menys') i *nondimeno* (de composició evident). També és adequat ara notar que *tanmateix* usat amb aquest sentit, així com els seus sinònims *però* inicial, *nogensmenys*, *a pesar d'això*, *no obstant això* (o *això no obstant*) i *tot i això* corregeixen l'ús del castellà «sin embargo» que cal evitar dins el català.

Convé no confondre *nogensmenys* amb *no res menys*, que és un altre cas de restauració d'una expressió antiga, usada ja per Lull («E no res menys los causen moltes altres malalties», DCVB) i que tenia la variant *no res manco*, amb el mateix valor que *a més a més*, *endemés* o *encara*. Ara només s'usa en el llenguatge molt culte i, inexplicablement, mancava en el Diccionari General de la Llengua Catalana de Fabra i encara ara en el de l'IEC.

Un altre valor de *tanmateix* gens corrent col·loquialment és el que indica que una cosa ha d'ésser perquè en resulti explicable una altra: «No sé com has gosat fer-ho: tanmateix ets un barra» (exemple del «Diccionari General de la Llengua Catalana» de Pompeu Fabra, on «barra» vol dir 'barrut').

XXIII

**Desde luego*

Un altre valor no conegut col·loquialment enlloc és el que expressa que és lògic que ocorri una cosa, especialment a pesar d'una altra que pareixia que s'hi oposava: «Tanmateix ho ha fet ell: no ho podia fer ningú més». En aquest sentit correspon a *sens dubte*, *és clar que*, *naturalment*, *per descomptat* i evita l'ús de l'expressió castellana «desde luego» dins el català.

I ja que ha sortit aquest castellanisme, aprofitarem per comentar la manera d'evitar-ne altres usos dins el català: amb valor afirmatiu s'ha d'usar «i tant!», «ben

segur!», «és clar!», «naturalment» (i col·loquialment, *idò*). Usat tot sol, seguit d'una entonació descendent i de vegades fent capades, es corregeix amb «quina barra!», «ja està bé!», «qui ho havia de dir», «què te pareix», «pareix mentida», etc.

A tall de conclusió, convé tenir en compte la limitació regional de l'ús de *tanmateix* volent dir 'de totes maneres' i altres valors semblants típics de les Balears. Sobretot, cal anar alerta amb la possibilitat de confusió que hi ha d'aquests valors amb els altres en els missatges de difusió superior a la de les Illes. Ningú no pot dubtar que els usos que té a les Balears són una trava per a la difusió dels altres; però, aquests, basta conèixer-los i seguir usant les altres expressions que, sortadament, hem vist que tenim per expressar les mateixes coses.- (22/09/98).

XXIV

«Puix per gran conquistadora...»

Una conjunció que ha desaparegut de la llengua parlada i que tampoc no s'usa gaire a l'escripta, sense cap motiu per no mantenir-la com a recurs expressiu, és *puix que*. Tothom l'ha de recordar perquè sol aparèixer en la tornada dels *goigs* com uns de la Mare de Déu de la Salut («*Puys* per gran Conquistadora/ a Mallorca haveu vingut,/ siau nostra protectora,/ alcansau-nos la salut», 1747).¹

Puix que és una conjunció causal i condicional que vol dir 'com que, atès que'. Té les variants *puixes*, que és la forma primitiva i que encara s'usa a Eivissa, amb valor consecutiu, i *puis*.

Puis es troba ja en el segle XIV en autors reconeguts de Catalunya i la trobam a les Balears fins al segle XIX. Per exemple, la recull Pere A. Figuera en el primer diccionari català imprès aquí (1840) i es troba en escrits dels segles anteriors. Antoni M. Alcover, ja al nostre segle, recomanà de prendre *puis* de punt de referència per a l'ús correcte de *doncs*, ja que no tenen el mateix valor, i així ens donà una prova del seu ús encara viu a les Balears. Però sembla que l'autor de la codificació del català modern, Pompeu Fabra, no ho coneixia, perquè, si no, probablement l'hauria recollida al costat de *puix*. Després, la va recollir el DCVB, però com a variant regional i sense cites illenques.²

¹ Vegeu Antoni I. Alomar, *Les armes mítiques de Jaume I procedents de Mallorca*, Palma, 1994, p. 82.

² Al DCVB VIII, p. 974, llegim que «*puix* (i ses var. dial. *puis* i *puixes*) és una conj. consecutiva equivalent a *doncs*, en principi de frase (val., eiv.); cast. *pues*. "El rector m'ha dit que hi haurà festa.

Són alguns exemples d'usos antics mallorquins de *puis* els següents: «*Puis* havem mostrat lo preu he vàlua de les monedes de algunes terres circumvehines a Catalunya ... és menaster parlar del sumar...» (J. Ventallol, 1521); «Y, *puis* havem parlat de largària de pessa, és bé se diga assí alguna cossa particularment de la largària de les pessas» (anònim, «Tractat del bon artiller», fi del s.XVI), «Encoman en vostres màns, Señor, el meu esparit, *puis* lo haveu redimit a costa de agravis tans» (Pere A. Bernat, 1683).³

Atesa la seva tradició a les Balears i a altres contrades, sembla que *puis* s'hauria de poder usar al costat de *puix*. Ara bé, té l'inconvenient que ha desaparegut de la llengua viva, mentre que *puix* encara s'usa correntment en el català del País Valencià i és igualment clàssic. Posats a restaurar-ne l'ús, i sobretot a l'hora d'escriure, val més, doncs, recobrar la forma *puix*, perquè tanmateix, parlant amb naturalitat, davant moltes de consonants sonarà *pui* com si fos *puis* («*puix* dius que t'agrada, compra'n»).
A favor de *puix* tenim també l'ús eivissenc de *puixes* (al costat de *despuix* 'després', que té el mateix origen i que equival a la forma *despuis*, recollida per Pere A. Figuera a Mallorca).

Convé dir també que *puix* se solia usar seguit de *que* i que el diccionari de l'IEC assenyala aquesta preferència d'ús, encara que en la documentació mallorquina del segle XVII sovint apareix sense (per exemple en les 26 vegades que apareix *puis* en la «Crònica de la General Conquesta de Mallorca» de Pere A. Bernat).

Podríem pensar si aquest ús de *puis* deu poder estar influït pel castellà *pues*, des del moment que aquest no va seguit de *que*. És un fet que hi ha escriptors mallorquins del segle XVII que en lloc de *puis* usen sempre el castellanisme *pués* i que, per tant, havien de relacionar-los per força, tant per la forma com pel significat.⁴

Podríem pensar també si les recomanacions d'usar *puix* amb *que* no deuen ser per allunyar-lo de *pues*, però l'acostarien a *puesto que* i és indiscutible que *puix que* era més freqüent que *puix* tot sol.

-Puix a mi no m'ha dit res". "Vull anar a pescar, i hi aniré. - Puixes no hi hauries d'anar" (Eiv.).» Aquest ús valencià de *puix* sembla un calc del castellà *pues*.

³ J. Ventallol, *Pràctica mercantivol*, Lió, 1521; P. A. Bernat, *Comèdia de la General Conquesta de Mallorca*, 1683, p. 12v; «Tractat del bon artiller» (fi del s. XVI), Real Academia de la Historia (Madrid), f. 35v.

⁴ Al *Sermó del Standard Any 1644* (A. Quintana, R. M. Calafat, *La pervivència del Rei En Jaume*, Palma, 1992), p. 119-179), només s'usa el castellanisme *pues*. Accentuam *pués*, perquè en català no hi ha diftong creixent i, per tant, és un mot bisil·làbic agut.

Com que abans ens hem referit a *doncs* i ara al castellà *pues*, convé insistir en la denúncia de l'error freqüent de fer-los correspondre sempre: *doncs* vol dir 'per tant, en conseqüència'; en canvi, *pues* té dos valors, aquest mateix i el dels causals *perquè*, *atès que* (però no *donat que*, que en català equival al condicional *si*, davant el castellà *dado que*, que és causal).⁵ - (29/09/98).

XXV

Después-ahir l'altre

Abans d'usar *puis* a les Balears s'usava *pus* amb el mateix valor, com apareix a l'obra de Ramon Llull i a altra documentació diversa: «pus havem parlat del pròlech d'esta obra...» (curiosament ja en aquest lloc el «pus» va ser corregit per «pus que» en una còpia posterior).¹

Aquest *pus* no tenia, però, el mateix origen que *puix/puis* a pesar de coincidir aquell en els valors d'aquest. A Mallorca podríem dir, doncs, que *puis* va prendre el relleu de *pus* com a conjunció i *més* el relleu de *pus* en les comparacions i en les oracions afirmatives.

Ha quedat, doncs, l'ús de *pus* com a equivalent de *més* en oracions no afirmatives i en les comparacions (del qual ja vàrem parlar no fa gaire) i un altre ús que ara aprofitarem per recordar: a l'adverbi *después-ahir* 'abans d'ahir'.

⁵ És molt possible que la desaparició de l'ús de *puis*, *puis que* i altres formes del mateix origen hagi afavorit la difusió de les locucions causals **ja que* i **donat que*. És significatiu que *ja que* no aparegui mai a Llull ni a les obres del segle XVII i que ni en parli Tomàs Fortesa a la seva *Gramática de la Lengua Catalana*, editada per A. M. Alcover el 1915 (§385, p. 389-391). La primera cita que en dóna el DCVB prové de Joanot Martorell, on *ja que* s'hi usa, però, amb un valor temporal («Ja que havien conquistat una gran part del regne..., lo rey moro per fer alegria vench ab tot son poder», *Tirant lo Blanc*, c.5) i que no pot provenir de *jassia que* perquè aquesta locució té valor adversatiu i es convertí després de Llull en *jatsia que*. Convindria, doncs, fomentar l'ús de les altres alternatives a *ja que*. Sobre aquestes, cal tenir en compte que n'hi ha unes que introdueixen una oració causal quan aquesta precedeix l'oració principal (*com que*, *per tal com*); unes altres només la introdueixen quan va precedida de la principal (*perquè*, *car*, *que*); i unes altres la precedeixen en els dos casos (*atès que*, *puix que*).

¹ *Llibre de contemplació en Déu*, Biblioteca Ambrosiana, pròleg, paràgraf 28; el ms. que duu *pus que* és el 1010 de la Biblioteca Pública de Mallorca. A totes les còpies medievals d'aquesta obra la forma que trobam és *pus* o *pus que*, i a les posteriors a la de 1280 a aquest *pus* sovint s'hi afegeix *que*. Tomàs Fortesa diu que *pus* «és usada por los autores mallorquines del primero y del segundo períodos; éstos, lo mismo que muchos catalanes la han sustituido por *puis*, *puy*, *puix* ó *pux*, hallandose también *puig*» i en dóna cites (*Gramática de la Lengua Catalana*, Palma, 1915, p. 390 n. 2).

Aquesta afirmació, però, no és ben correcta, perquè la forma tradicional de *después-ahir* era *después-ahir*, formada amb *puis*, que és la que recullen el diccionari de Pere A. Figuera i la gramàtica de Tomàs Forteza, en el segle XIX.²

Sobre *después-ahir* convé dir que, malgrat el seu aspecte típic mallorquí, era general a totes les regions de llengua catalana, així com la variant *después-ahir*. De tota manera, cal dir que, malgrat els esforços de Pompeu Fabra, que convé reforçar, de tornar difondre'n l'ús, col·loquialment només es manté ferm a la banda occidental dels Pirineus catalans.

Después-ahir i *después-anit*, aquest usat fins no fa gaire a Mallorca, es varen formar per analogia amb *después-demà* 'demà passat' que encara s'usa a València, ja que *después/después* volia dir 'després' (com *después*, viu al sud del País Valencià). Per tant, *después-demà* vol dir 'després de demà', mentre que *después-ahir* i *después-anit* es refereixen a un temps passat.

Finalment, recordem que tenim *después-ahir l'altre*, així com *demà-passat l'altre* i així podem referir-nos a tots els dies de la setmana sense que cap comenci per di-: *después-ahir l'altre*, *después-ahir*, *ahir*, *avui*, *demà*, *demà passat* i *demà passat l'altre*.- (29/09/98).

XXVI

Aleshores/llavors

Per acabar els comentaris sobre diverses formes gramaticals que a les Balears i al continent tenen un valor diferent, com *aviat* i *tanmateix*, parlarem de *llavors*. A les Balears *llavors* té el significat de 'després', en canvi, a la part continental de l'idioma vol dir 'en aquell moment'. En la llengua d'àmbit general convé usar *llavors* amb el sentit originari balear, seguint l'exemple de molts dels nostres millors escriptors. Per a això es pot seguir com a model l'ús del germà *aleshores*.

La diferència ve d'una innovació que s'ha produït a les Illes, perquè el valor d'aquesta paraula en la llengua clàssica és el que conserva la zona continental. El canvi de significat a les Balears de *llavors* és el mateix que ha ocorregut en el francès col·loquial modernament amb la paraula *alors*.

Llavors és germà del francès *alors*, de l'italià *allora* i de l'occità *alara* i *alavora* i en tots quatre idiomes és una paraula procedent de combinacions del

² T. Fortesa, *Gramàtica de la Lengua Catalana*, Palma, 1915, §369, p. 363.

llatí *ILLA* ‘aquella’ amb *HORA* ‘hora’. La diferència amb el portuguès i el castellà és notable, perquè aquestes llengües tenen una paraula d’un altre origen: *entom* i *entonces*, respectivament. En el cas de l’occità, per exemple el de la Vall d’Aran, també hi ha una paraula procedent de *VICE* ‘vegada’: *alavetz*.

Llavors és la variant més freqüent durant la història de l’idioma, al costat de *llavores*, no tan usada. I al costat d’aquestes hi ha hagut la clàssica *lladoncs*, l’única usada per Llull amb *adoncs*.¹

Les formes primitives eren *laors* i *llaores*, a les quals s’intercalà una *-v-*, com a *avui*, de l’antic i encara valencià *hui* (escrit amb *h* com el llatí *HODIE* del qual procedeix) i com als col·loquials *avon*, *ravó* o *llavut*, a partir de *a on*, *raó* i *llaüt* (amb la diferència que *avon*, *ravó* i *llavut* són de creació recent).

La pronunciació de *llavors* a les Balears és *llavò*. La pronunciació balear més culta és la pròpia de la llengua general, és a dir: *llavòs* (o *llabòs*), encara que les pronúncies *llavò* i *llavores* no siguin incorrectes.

XXVII

**Llavonses*

Al costat de la forma general i d’aquestes pronúncies, a totes les Illes hi ha *llavonses*, però no és una variant exclusivament insular, perquè s’usa també a l’Empordà, al Penedès, pel Pirineu occidental i encara més al sud, per exemple a Benidorm.

La relació entre *llavonses*, *llavò* i *llavors* és la següent: essent muda la *-r-*, la *-s* de la terminació de *llavors* es va interpretar com si fos de plural i, llevant-la, se’n va extreure un «singular» *llavò*. Després, a *llavò*, s’hi afegí *-s* (precedida de *n* darrere vocal tònica: *-ns*) seguint l’exemple d’altres adverbis i conjuncions, com *doncs*, *lladoncs* (aquests dos pronunciats en *-ns*), *després*, *abans*, *aixís*, *aixines* etc., exactament com, al revés, s’ha fet un «singular» *idò* a partir de *i doncs* (pronunciat *idons*). I de *llavons*, entès com a masculí, se’n va crear un femení *llavonses*.

La primera forma que trobam a Mallorca és *llavors*, al costat de *llavores*. Interpretada com un plural, es va regularitzar en *llavons*, amb *-ns* com a les

¹ A la còpia de 1280 del *Llibre de contemplació*, fins al capítol 102 (Biblioteca Ambrosiana, Milà), *adoncs* apareix 147 vegades i *ladoncs*, 3 (c. 62,24; 14,9; 16,9).

paraules acabades en vocal tònica, com per exemple *trol/trons* (i com de *i doncs*, pronunciat *idons*, es va fer *idò* i també *do*; igual com a Barcelona hi ha un popular *dos*); això era ja en el segle XIV. Per influència de l'acabament de *llavors*, es va formar *llavonses*, més tard, en el segle XVIII.

Amb el mateix valor d'aquestes formes, hi ha hagut a Mallorca antigament *doncs*, *adoncs* i *lladoncs*; i encara hi ha a tot l'idioma *aleshores*. Aquesta paraula era i és preferida pels escriptors mallorquins damunt les variants col·loquials de *llavors*.

El valor primitiu de *doncs* i les seves variants era 'en aquell moment' i el canvi al valor que té ara de 'per tant, per consegüent' és corrent a moltes llengües (l'anglès *then* i el francès *alors*).

Aleshores és una paraula germana en el seu origen de *llavors* i s'ha mantengut sense evolucionar gràcies a la consciència de la seva composició a partir d'elements corrents de la llengua (*a les hores*). Una expressió sinònima és *en aquelles saons*.

No cal dir que és absolutament inadmissible i innecessari el castellanisme **entonces*, davant el qual és preferible qualsevol variant col·loquial nostra, formal o de pronúncia.- (06/10/98).

XXVIII

Cal o no, reformar la Constitució?

Fa temps que els més preocupats per la recuperació de la normalitat d'ús del català i pel seu futur, en sintonia amb la preocupació mundial per la conservació de la diversitat lingüística, han plantejat l'exigència de revisar la Constitució espanyola. Tornar-ne a parlar ara no és oportunisme polític sinó tornar a recordar que la Constitució en aquest sentit no és perfecta, ni de molt, i respon a un moment històric superat. Per veure-ho basta un resum de les relacions entre llengües que estableix la carta magna:¹

¹ Sobre aquesta qüestió, vegeu: Isidor Marí, *Comunitat lingüística i comunitat nacional* (especialment l'apartat titulat «Que ens aclareixin si aquest Estat és el nostre o no»), dins *El nacionalisme català a la fi del segle XX*, Fundació Universitària de Vic/Eumo Editorial, Barcelona, 1987, p. 27-36; Albert Bastardas, *Fer el futur. Sociolingüística, planificació i normalització del català*, Ed. Empúries, Barcelona, p. 54, 82, 94-95, 99-100.

1. Hi ha una única llengua que té el privilegi de ser oficial en el seu territori històric i fora d'aquest: el castellà. Els membres de la comunitat lingüística castellana s'hi poden comunicar sense haver de canviar de llengua. Perquè això pugui ser, a les altres s'ha d'aprendre castellà. Els alumnes del territori de llengua pròpia no castellana tenen una assignatura més que els castellans perquè aquests només aprenen la seva llengua.

L'expansió del castellà es justifica amb els beneficis que dóna una llengua de coneixement general. Però s'amaga que es posa en perill la puresa d'aquestes altres llengües i el seu futur, ja que el valor d'ús o de mercat del castellà és superior i per això els qui haurien d'aprendre una d'aquestes altres llengües no les necessiten i les poden abandonar els qui les saben.

És cert que hi ha una tradició d'ús del castellà fora del seu territori, però és una tradició de manca de respecte dels drets lingüístics i, en el passat, una tradició d'ús d'una llengua literària, exactament igual com la de conèixer i usar l'italià i el francès entre la nostra gent culta, mentre que la llengua de comunicació social era el català.

El trencament del respecte dels drets lingüístics va començar en el segle XVI quan l'emperador Carles V deixà d'escriure en català a les Balears després d'haver-ho fet fins aleshores (abans ja n'hi havia hagut alguns precedents en temps dels Reis Catòlics). Això anava contra la tradició anterior dins la Corona d'Àragó, on el rei enviava les comunicacions a cada territori en la seva llengua: en català o en aragonès.

D'altra banda, la gent de llengua catalana, gallega o basca no pot aprendre des del seu territori, ni com a assignatura optativa, una altra llengua de dins l'Estat a part de la castellana. Això fa que per comunicar-se s'usi només el castellà, pel domini que resulta del monopoli que té a molts d'àmbits.

2. El castellà, a més a més, té l'oficialitat exclusiva en el seu territori propi (cosa que seria correcta si les altres llengües es tractassin de la mateixa manera, amb oficialitat exclusiva).

L'aprenentatge del castellà a les altres comunitats fa que en els llocs del territori castellà molt visitats per gent de tota Espanya, no es pugui trobar informació en català, èuscar o gallec i en canvi sí en anglès, francès, etc. amb l'excusa que tothom sap castellà.

Aquest aprenentatge del castellà fora del seu territori és la condició i l'excusa per a l'exclusió de les altres llengües de l'etiquetatge i informació sobre l'ús dels productes, les garanties, etc., a costa dels drets lingüístics dels ciutadans i en benefici de les empreses que etiqueten en molts idiomes estrangers però no en català ni basc (el gallec se salva a través del portuguès).

La gent de llengua castellana del territori castellà tampoc no pot adquirir el coneixement de cap de les altres llengües de dins l'Estat per a fomentar la unitat de l'Estat en el respecte mutu, a pesar de la declaració altisonant que aquestes llengües són un «patrimoni cultural que serà objecte d'especial respecte i protecció» (article 3.3 de la Constitució).

3. El castellà és l'única llengua oficial admesa i usada pels òrgans generals de l'Estat a Madrid: Parlament, Senat i ministeris (es pot usar el català un dia en l'any al Senat, que és la cambra de representació territorial!, però no per jurar la Constitució).

El castellà és l'única llengua usada per serveis culturals de l'Estat com publicacions i museus d'interès espanyol, nodrits amb material procedent d'arreu d'Espanya (per exemple els Toros de Costitx, al Museu Arqueològic de Madrid) i subvencionats per totes les comunitats (Museu del Prado...).

4. Els mitjans de comunicació de l'Estat, pagats amb els impostos de tots els ciutadans, sigui quina sigui la seva llengua, usen gairebé exclusivament el castellà i els continguts i referents culturals són els de l'àmbit castellà. Els canals privats poden emetre la majoria d'hores de la seva programació en castellà en els territoris de llengua pròpia diferent d'aquesta.

5. L'única llengua que difon i promou internacionalment l'Estat és la castellana i ho fa també amb els impostos dels territoris no castellans. Aquesta promoció exclusiva del castellà va contra el que diu la Constitució al citat article 3.3. Aquesta manca de protecció és greu perquè mentre que el castellà té el suport dels estats americans on és oficial, les altres llengües de dins Espanya no tenen cap altre suport exterior (el català -que podria tenir un cert suport a través de l'Estat andorrà-, el basc i l'occità no són reconeguts per França, on també es parlen; ni el català a l'Alguer, per Itàlia).

Cal recordar que el castellà també és protegit per les comunitats autònomes que el tenen com a propi, i a més a més per l'Estat espanyol. Per a la passivitat de l'Estat es presenta l'excusa que les competències lingüístiques són exclusives de les comunitats autònomes, però, en canvi, l'Estat dicta contínuament disposicions per reforçar els privilegis de la comunitat lingüística castellana en el territori de les altres.

6. El castellà és l'única llengua oficial respecte a la qual no es pot al·legar indefensió pel seu desconeixement (amb l'excepció dels tribunals, on es pot reclamar un intèrpret, generalment en perjudici de la celeritat del procés).- (14/10/98).

XXIX

L'aportació hebrea al català

Quan es parla dels diferents idiomes que han aportat elements a la formació del català i d'altres llengües romàniques se'n solen oblidar dos: l'hebreu i l'arameu. L'oblit és greu, en primer lloc perquè es fa referència a aportacions d'altres idiomes molt més poc importants quantitativament i perquè l'aportació jueva a la història de Mallorca ha estat molt important, tant per l'origen jueu del cristianisme com, i només és un exemple, per l'aportació dels cartògrafs medievals mallorquins.

Podem classificar en diferents apartats l'aportació lingüística jueva: els noms comuns, les paraules bíbliques (noms comuns i noms de persona) i els noms de persona no bíblics.

De noms comuns no n'hi ha gaire, perquè les relacions entre les comunitats mallorquines jueva i cristiana es feien en català, que també era la llengua quotidiana dels mateixos jueus mallorquins i perquè l'hebreu era la llengua de l'element que separava les dues comunitats: la religió. Un dels pocs noms comuns d'origen hebreu, convertit en topònim, és *call*. Procedeix d'una paraula que volia dir 'comunitat' i 'sinagoga' i vol dir doncs, barri jueu (a Palma i altres poblacions hi ha el carrer del *Call*).

Uns altres casos són *fasser* 'palmera' i *beca*. *Fasser* procedeix de *fas* 'palma' procedent del nom hebreu de Pasqua que es donava als oficis dels tres darrers dies de Setmana Santa. Al del Divendres Sant, els al·lots colpejaven en terra i en els bancs de les esglésies amb soques de palma i bastons quan es tocaven instruments de fusta perquè no es podien tocar les campanes. En una època d'antisemitisme feroç, això es va entendre com copejar jueus culpant-los de la mort de Jesucrist. Fins i tot el nom d'aquesta acció va ser l'expressió racista «matar jueus» i d'aquí tal volta ve la denominació «del fas» que es donava entre la comunitat jueva als seus membres de més baixa categoria social, com dient que eren els més exposats a la persecució cristiana.¹

¹ Vegeu DCVB. Una cita més antiga que la primera recollida pel DCVB que procedeix de la còpia de 1380 de la traducció de Guillem Reixac de la *Questa del Sant Graal*, és la següent: «Item dimecres a XXIII de març en lo qual dia comensaren *los fas*, pagué enfra los beneficiats els logadés e'ls macips de cor major, e'ls fadrins, e'ls escuders del senyor Bisbe e dels canonges en reconpensació de les candeles que lur solia hom dar aquel dia con no n'agués la sacristia. 12 ll 12 s 8» (1333), ACM, 1r Llibre de fàbrica, f. 43v, Jaume Sastre Moll, *El primer Llibre de Fàbrica i Sagristia de la Seu de Mallorca. 1327 a 1345*, Palma, 1994, p. 77.

És d'origen hebreu també el mot *beca* 'subsidi econòmic d'un estudiant' i 'insígnia que duïen certs estudiants, com els seminaristes', que ve del nom d'una moneda hebrea fent referència a la quantitat assignada a un estudiant per mantenir-lo.²

El mot típic mallorquí *arbocelles* 'pinces per agafar pedres precioses' segons Joan Coromines és d'origen llatí (tal volta el mateix que *fôrceps*), però transmès pels jueus mallorquins durant l'època musulmana.³ I també és d'origen hebreu *abat* i *abadessa*.

És d'origen bíblic *mannà*, *manna* o *maina* (com d'*Anna* es diu *Aina*), usada en les expressions «Déu li do la maina», dita a Mallorca beneint el blat a l'era, i a Menorca, «Déu do manna», dita en recollir un tros de pa que ha caigut. També són d'origen bíblic *aluleia* 'crits i rialles de befa o alegria; cridòria' i *aldarull*, evolució d'*al-leluia*, paraula repetida en els salms. Originalment feien referència a la remor d'alegria de campanes i d'altre origen del dia de Pasqua. També és d'origen bíblic l'expressió *amén* (aquí pronunciada amb *e* oberta), *betlem* i *barrabassada*.

Són d'origen hebreu molts de noms bíblics, tant de l'Antic (*Abraham*, *Daviu*, usats com a llinatges) com del Nou Testament, començant pels de *Jesús*, *Maria*, *Josep*, *Magdalena*,... i els dels apòstols. Finalment, hi ha l'apartat dels noms hebreus conservats com a topònims (*Magaluf*), com a malnoms, mantinguts després de la cristianització forçada amb l'adopció de noms i llinatges dels cristians, i com a llinatges (*Salom*).

XXX

Encara més sobre unça/at

Parlant de l'origen del símbol @ en les adreces de correu electrònic o *e-mail*, vàrem veure que en anglès era una abreviatura de la preposició *at*, que a Mallorca era l'abreviatura de l'unça i que al territori castellà era l'abreviatura de la seva «arroba» (de pes diferent que la nostra), per la qual cosa vàrem proposar d'anomenar *at* o *unça* a aquell símbol. I encara podem afegir que @ informalment, rep altres noms, per exemple *ensaïmada* a la UIB, en l'argot dels informàtics.

² Vegeu DECLC.

³ Vegeu DECLC.

Vàrem parlar també de l'origen de l'ús de @ en informàtica, que es trobava en les màquines d'escriure dels països de llengua anglesa i ara acabarem els comentaris sobre aquest punt fent referència a l'origen exacte de l'ús d'aquest símbol en el correu electrònic.

Simplement, l'inventor d'aquest correu, Ray Tomlison, l'any 1971 va decidir emprar el símbol @ a l'adreça electrònica entre el nom del propietari de la bústia electrònica, per una banda, i el nom del servidor o ordinador on es troba aquesta bústia, la institució a la qual pertany, el tipus d'organisme i l'estat, ja que la preposició anglesa *at* indica localització. És a dir que va ser com posar @ entre el nom i el llinatge.

Actualment, però, s'usa el símbol @ en la publicitat, en lloc d'una *a*, i d'aquesta manera es podria perdre la seva funció de separador clar, encara que no és probable que ningú l'usi realment formant part del nom d'una persona o d'una institució.

Un ús curiós que es pot veure del símbol @, és com a marca de gènere neutra a fi de paraula, perquè sembla una *o* dins una *a* (en lloc de posar *-o/a*). Aquest ús no és possible en català, francès ni occità perquè, encara que gràficament la marca de femení sigui la *-a* o *-e* final, la del masculí és l'absència d'aquesta *-a* i no una *-o*, com sí ho és en italià, castellà o portuguès (català *alt/alta*, occità *aut/auta*, francès *aut/aute*; italià, castellà i portuguès *alto/alta*).

En català encara és més incorrecte usar gràficament @ per al masculí i femení perquè la diferència de gènere pot ser més gran que no la presència o manca de *-o* final, atès que el femení de moltes de paraules pot acabar en *-na* mentre que el masculí acaba sense res (català *bo/bona*; francès *bon/bonne*, occità *bon/bona*). De fet, el català conserva la *-n-* del llatí BONUS/BONA en el femení (i en el diminutiu i els derivats: *bonet, bonança...*) i les altres llengües la mantenen també en el masculí (en el cas del francès només gràficament, però).- (20-10-98).

XXXI «Téntol!»

Una terminació molt freqüent en català que apareix a noms i adjectius és *-ol*. En parlarem aprofitant una consulta sobre l'origen del mot *téntol* i també aprofitarem per comentar la forma correcta del nom d'una urbanització on es mescla amb poc seny el català i el castellà.

La llista de paraules que acaben en *-ol* és molt llarga, com podem comprovar consultant un diccionari invers, on els mots s'ordenen des de la

darrera lletra. Fent aquesta consulta observarem que el grup més gros és el dels adjectius en *-ívol*.

El sufix *-ívol* indica possibilitat i s'afegeix als verbs per formar adjectius: *agradívol*. Les paraules resultants poden tenir un matís positiu: *mengívol* vol dir 'agradable de menjar'.

També s'afegeix *-ívol* a noms per formar adjectius: *senyorívol*, *ombrívol*. En aquest cas es pot veure que vol dir 'posseïdor de la qualitat o condició expressada pel nom al qual s'uneix'.

Una cosa curiosa és que aquesta terminació *-ívol* té el mateix origen que una altra que és *-able* però amb una història diferent: *-ívol* és d'evolució popular i en canvi *-ble* és més culta. Per això sovint tenim dues formes paral·leles, com ara *agradable/agradívol*, *manejable/manegívol*, encara que de vegades hi ha diferències de significat, com a *menjable* ('comestible') / *mengívol* 'agradable de menjar'.

Una cosa curiosa és que Ramon Llull usava unes formes entre *-ívol* i *-ible* que ere *-ibil* i *-ibol* (*possíbil*, *impossíbil*; *possíbol*, *impossíbol*), però els copistes després les canviaren per *-ible* (*possible*, *impossible*), en el cas de la segona, o en *-ibol* i *-ible*, en el de la primera.¹

Els sufixos *-ós*, *-iu* i *-dís* de vegades també tenen el mateix valor que *-ívol*: *agradós/agradívol*, *pensiu/pensívol*, *espantadís/espantadívol*.

Hi ha més paraules que acaben en *-ol* i que com *-ívol* tenen la *-l* d'origen llatí o grec: apòstol, bonítol, brúfol, cíngol, cònsol, escàndol, escrúpul, espígol (regionalment, esprígol), èvol, gínjol, grévol, llombrígol, llúpol, permòdol, pèsol, rèmol, rètol, sègol, tèrbol, tràngol, tràmol, trèvol...

Del mateix grup que aquestes són les següents, del mateix origen que *-ívol* i, per això, en alguns casos, amb una doble forma: àvol, núvol, frèvol/feble, frèjol/fràgil...

Algunes vegades, la terminació en *-ol* procedeix d'idiomes diferents del llatí, com el castellà (*sòtol*) o l'italià (*sòcol*).

En un darrer grup de paraules acabades en *-ol*, en la forma originària aquestes no tenien *-l*. Formen dos grups: en el primer tenim casos acabats antigament en *-eu* i en els quals la *-u* final s'ha convertit en *-l* i després la *-e-* ha passat a *-o-*: déntol, llampúdol, mújol...

¹ «impossíbol», R. Llull, *Llibre de contemplació*, Biblioteca Ambrosiana, c. 18,19, 18,20, 65,12; «possíbol», *ibid.*, c. 77,9, 85,11; «impossíbil causa», *ibid.*, c. 9,13, 12,17 (canviat pels copistes en «impossíbol» (manuscrit de La Sapiència) i «impossible», «impossible») (ms. Biblioteca Universitat de Barcelona).

En el segon grup, trobam paraules acabades en *-o* que hi han afegit *-l*. Aquest afegitó sovint s'ha difós pel prejudici que les paraules acabades en *-o* són castellananes o poc genuïnes. Però n'hi ha moltes que no són castellanismes (poden ser d'origen llatí, cultes com *pondo*, *grifó*, o de les que varen sobreviure als musulmans, com *pando*, *minvo*...).

Com que aquest afegit de la *-l* final és prou modern, podem trobar que de vegades conviuen la forma en *-o* i la forma en *-ol* i que sovint totes dues s'admeten com a bones: cervo/cérvol, dropo/dròpol, pando/pàndol (*cervo* era la paraula usada per Llull, encara que a Mallorca també hi ha *cero*, diferent de *zero* que és el nom de la xifra 0, que convé distingir en la pronunciació).²

Però hi ha casos en què només es manté la forma amb *-l* final: mínvol, péntol.

En alguns casos cada forma té un significat diferent: grifó 'aixeta' / grífol 'raig d'aigua que surt amb força'.

A pesar que la forma sense *-l* d'aquest darrer grup sol ser la més genuïna, en alguns casos la més moderna s'ha difós tant que s'ha pres com a general (encara que l'ús de l'altra no es pot rebutjar): nínxol (d'origen italià), pòndol, rínxol, gallòfol 'gandul' (d'origen castellà).

Finalment, hi ha alguns casos de paraules que han canviat per influència de les que acaben en *-ol*, com per exemple *Cristòfol*, procedent de la més antiga *Cristòfor* (aquesta segona, més semblant a les d'altres idiomes, com l'anglesa *Christopher* o la italiana *Cristoforo*).

En el cas de *téntol*, segurament procedeix del castellà *atento*, encara que no la tracten els diccionaris. Com sabem, és un mot d'ús infantil emprat per aturar el joc, per demanar una pausa, de manera que durant un moment s'hi deixin d'aplicar les normes, és a dir una *treva* (paraula aquesta darrera d'origen germànic).

Podria ser ben bé que l'ús de *téntol* procedís de la interjecció usada en la instrucció militar abans de donar una ordre, imitada pels infants en els seus jocs (recordem que, per exemple, a principi de segle s'hi podia veure fer la instrucció militar a sa Feixina, a Palma). Després, la terminació *-o* es degué assimilar a la de les paraules en *-ol*.

En referència al tema que tractam, volíem comentar que la paraula *pàmpol* 'fulla de vinya' apareix, en el nom d'una urbanització, substituïda injustificadament per l'equivalent castellana *pámpano* en un topònim que comença en català (pel seu origen, *pàmpol* no es pot classificar en els apartats anteriors).- (27/10/98).

² «Io servo, qui és causa bestial», R. Llull, *Llibre de contemplació*, c. 93,24.

XXXII

Dret al cine en català

Els drets lingüístics que reclamam que es respectin no cerquen més que poder viure amb normalitat a ca nostra en la nostra llengua. La rutina quotidiana de l'ús del castellà en determinats àmbits ha fet que la marginació del català paregués normal i les queixes, exagerades. Un d'aquests àmbits és el cinema, però les coses varen començar a canviar per influència de la televisió.

Sempre que es vol fer veure que la situació de marginació dels drets lingüístics dels catalanoparlants té l'origen en uns privilegis econòmics i polítics i no en defectes de la seva llengua (!), es presenten unes dades que demostren que la comunitat de llengua catalana té les mateixes, o millors, característiques territorials i demogràfiques que altres comunitats que es troben en una situació ben normal.

Unes dades noves són les del mercat cinematogràfic a Catalunya i podrien ser encara més importants si es referissin també a les Balears i al País Valencià.

L'any 1996 el nombre d'espectadors de cinema a Catalunya va ser de 23,63 milions. Això vol dir que aquell any va ser superior al nombre d'espectadors de cinema de Bèlgica (21,21 milions), dels Països Baixos (16,78) de Suècia (15,40), Suïssa (15,20), d'Àustria (12,31), Noruega (11,49), Irlanda (11,48), Dinamarca (9,89), Grècia (9) i Finlàndia (5,48).

Aquestes dades tenen relació amb el gust pel cinema, però també depenen de la població i del seu nivell econòmic. En aquest sentit, la quantitat d'espectadors a Catalunya va significar el 22,7% del mercat de l'Estat espanyol i la recaptació de les entrades va representar el 27,7% també de l'Estat espanyol.

De la comparació de les dades de Catalunya amb les dades europees es dedueix que les empreses cinematogràfiques fan el doblatge de les pel·lícules a la llengua de molts de mercats més petits que el català (en el cas dels estats amb la mateixa llengua -com Àustria, Alemanya i part de Suïssa- no sabem si en fan versions diferents). D'aquí es dedueix que la mida del mercat cinematogràfic català no és cap excusa per no doblar al català, sinó que hi ha uns altres motius (por a apostar pel futur del català, bàsicament, cosa que ens perjudica, i complicitat de les autoritats fins ara).

És clar que una part del públic de les sales de cinema no és de llengua catalana, però també cal dir que el 95% de la població de Catalunya entén el català, comptant-hi els qui el parlen. També cal tenir en compte que una gran part dels espectadors de cinema són joves i que els joves constitueixen un sector de la població amb un nivell de coneixement del català alt gràcies a l'escolarització.

Davant aquests fets, la nova llei de política lingüística de Catalunya faculta el govern a establir per reglament quotes lingüístiques de distribució i de pantalla. En aplicació d'aquesta llei, ha estat una bona notícia el decret aprovat a Catalunya el passat 8 de setembre que concreta aquest règim de quotes en relació amb les pel·lícules doblades i subtítolades.

Caldrà doblar també al català les pel·lícules que es distribueixen a Catalunya amb més de setze còpies. S'ha fet així perquè la quantitat de còpies és un criteri objectiu que té relació amb l'èxit previsible de la pel·lícula. Això s'ha fet tenint en compte la necessitat de garantir el català en les pel·lícules de més èxit i el cost que el doblatge suposa al distribuïdor.

El decret també preveu que les companyies distribuesquin cada any en versió doblada en català una quantitat de còpies equivalent, com a mínim, al 25% de les còpies comercialitzades a Catalunya (aquest percentatge és el mateix que s'estableix per a les obres subtítolades).

En el cas de les pel·lícules de dibuixos animats infantils, s'hauran de doblar també al català, seguint la tradició que se segueix fins i tot a països petits sense tradició de doblatge.

Tot això, sobre els doblatges. Referent a les quotes d'exhibició, s'ha previst una quota de pantalla que permeti que en acabar cada any natural les sales hagin programat un mínim del 25% de les sessions amb pel·lícules en català i s'afavoreix l'exhibició de pel·lícules en versió original catalana i pel·lícules europees doblades al català.

Per no tenir pèrdues econòmiques, se suposa que els empresaris projectaran en català les pel·lícules de més èxit, pel·lícules ja afavorides per la distribució d'un mínim de còpies en la nostra llengua.

En aquest moment a través de la televisió ja s'ha creat entre tots els públics el costum de veure pel·lícules en català. Si hi ha ningú a qui faci peresa anar a veure una pel·lícula en català, tenint en compte el costum de la televisió, pot ser que, per no haver d'anar més lluny per veure-la en castellà, es conformi a veure-la en català i d'aquesta manera es reforci més i més el costum.

El decret s'ha consensuat amb els sectors de la producció, exhibició, distribució i doblatge i està en la línia de la llei francesa de protecció del francès, encara que aquesta és més ferma. El decret és el fruit de la combinació de la voluntat de defensar els drets dels ciutadans i d'arribar a una situació de normalitat a través d'un procés de manera que cap sector no en surti perjudicat.

Evidentment, sense haver anar a França, ningú no entendria a Madrid, per exemple, que no pogués anar al cinema en castellà i fins i tot tampoc no ho

consentiria ningú. La nostra situació no és normal, ens hi han acostumat a la força. Ara es tracta que si hi ha canals en diferents llengües i la gent pot triar, que es pugui triar també al cinema, començant per les pel·lícules que pot veure tothom. Les autoritats balears i valencianes ja tenen l'exemple de les catalanes.- (3/11/98).

Índex

Presentació.....	5
<i>Rebombori, mon pare, bullir</i>	7
La lletra hac (h).....	9
<i>Pebre verd, pebre vermell</i>	11
La unitat de la llengua segons Valor i Moll.....	14
Les Balears i l'Índia.....	16
El nom de la Catalunya Nord (1).....	19
El nom de la Catalunya Nord (i 2).....	21
Més relacions amb l'Índia.....	23
La primera patrona de Mallorca.....	26
Els «moros».....	29
Les variants del nom Praxedis.....	32
Un ús incorrecte de <i>per part de</i>	35
<i>At o unça (@)</i>	36
Microsoft, contra la diversitat lingüística?.....	37
<i>Pus</i>	39
<i>At o unça (i II)</i>	41
Les llengües dels euros.....	42
Una majoria del 83,4%.....	44
«Aixeca't aviat/prest».....	46
La representativitat de l'IEC.....	47
<i>Tanmateix</i>	50
* <i>Sin embargo</i>	51
* <i>Desde luego</i>	51
«Puix per gran conquistadora...».....	52
<i>Después-ahir l'altre</i>	54
<i>Aleshores/llavors</i>	55
* <i>Llavorses</i>	56
Cal o no, reformar la Constitució?.....	57
L'aportació hebrea al català.....	60
Encara més sobre <i>unça/at</i>	61
«Téntol!».....	62
Dret al cine en català.....	65